

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการเพาะปลูกข้าว*

สุดสวาท จันทรดำ**

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง ความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ของข้าวในสังคมวัฒนธรรมญี่ปุ่น (The Symbolic Significance of Rice in Japanese Culture) ซึ่งเป็นงานที่ศึกษาความสำคัญของข้าวในสังคมวัฒนธรรมญี่ปุ่น ข้าวนอกจากจะเป็นอาหารสำคัญของคนญี่ปุ่นมาตั้งแต่อดีตกาล และยังคงเป็นอาหารสำคัญในชีวิตประจำวันของคนญี่ปุ่นส่วนใหญ่ในปัจจุบันแล้ว ข้าวยังมีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ในวัฒนธรรมญี่ปุ่น สะท้อนให้เห็นได้จากความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการเพาะปลูกข้าว

ในสังคมชาวนาของญี่ปุ่น (Agrarian Society) ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการเพาะปลูกข้าวเป็นส่วนสำคัญของความเชื่อพื้นบ้านของญี่ปุ่น องค์ประกอบสำคัญของความเชื่อพื้นบ้านของญี่ปุ่นคือ ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งคนญี่ปุ่นเรียกว่า “คามิ” คามิของคนญี่ปุ่นมีจำนวนมากมายนับไม่ถ้วน และอาจสิงสถิตย์อยู่ทุกหนทุกแห่งในโลกของมนุษย์ อาจสิงสถิตย์อยู่ในธรรมชาติ สัตว์ สิ่งไม่มีชีวิต และมนุษย์ก็ได้ (Befu, 1991 ; Matsukuni, 1989) ความเชื่อพื้นบ้านของคนญี่ปุ่นสะท้อนให้เห็นได้จากวรรณกรรมประเภทเทพนิยายหรือตำนานต่าง ๆ

ตำนานเก่าแก่ที่สำคัญของญี่ปุ่นคือ โคะจิกิ (Kojiki) และนิฮนโชะกิ (Nihonshoki) และมีเรื่องของตำนานเกี่ยวกับข้าวปรากฏอยู่ในวรรณกรรมทั้งสอง โคะจิกิเป็นหนังสือตำนานกึ่งประวัติศาสตร์และพงศาวดารที่เก่าแก่ที่สุดของญี่ปุ่น กล่าวถึงการกำเนิดของเหล่าเทพบนสวรรค์ เทพสูงสุดที่ปกครองดินแดนแห่งสวรรค์ก็คือ เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์หรือเทพีอะมะเตะระสุ ซึ่งคนญี่ปุ่นนับถือว่าเป็นเทพบรรพบุรุษของจักรพรรดิ ตำนานโคะจิกิยังกล่าวถึงการสร้างชาติของญี่ปุ่นและต้นกำเนิดของจักรพรรดิและตระกูลผู้นำต่าง ๆ ด้วย ในตำนานโคะจิกิได้รวมเทพนิยาย ตำนาน พงศาวดาร เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และกึ่งประวัติศาสตร์ไว้

นิฮนโชะกิก็นับเป็นตำนานกึ่งประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ของญี่ปุ่น ซึ่งมีเนื้อหาคล้ายคลึงกับโคะจิกิ แต่นิฮนโชะกิจะมีการอ้างอิงแหล่งที่มาของข้อมูลที่ชัดเจนกว่า และมีความเป็นประวัติศาสตร์มากกว่า (Philippi, 1968)

* คัดดัดตอนจากวิทยานิพนธ์ เรื่อง ความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ของข้าวในสังคมวัฒนธรรมญี่ปุ่น พ.ศ. 2544

** นักศึกษาปริญญาโท ญี่ปุ่นศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ความเชื่อเกี่ยวกับข้าวและการเพาะปลูกข้าว

ความเชื่อพื้นบ้านเกี่ยวกับข้าวและการเพาะปลูกข้าว อาจแบ่งออกได้เป็น 4 ประเด็นคือ 1) ความเชื่อเกี่ยวกับต้นกำเนิดของข้าว 2) ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าที่นำเมล็ดข้าวและวิธีการเพาะปลูกมาให้แก่มนุษย์ 3) ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าแห่งผืนนาและ 4) ความเชื่อเกี่ยวกับเทพองค์อื่น ๆ ที่ชาวนาญี่ปุ่นให้ความเคารพนับถือ ดังนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับต้นกำเนิดของข้าว

ในตำนานโคะจิกิ (Phippi, tran., 1968, p.87) กล่าวว่า ข้าวมีต้นกำเนิดมาจากดวงตาทั้งสองข้างของเทพธิดาแห่งอาหาร โดยมีเรื่องเล่าว่า เทพเจ้าแห่งพายุหรือซุสะโนะโอะ-โนะ-มิโคโตะ (Susano-wo-no-mikoto) เทพเจ้าแห่งพายุ ซึ่งเป็นน้องชายของเทพีอะมะเตะระสุได้ขออาหารจากเทพธิดาแห่งอาหารหรือโอะเงะทซุฮิเมะ โนะ คะมิ (Ogetsuhime-no-kami) ต่อมาเทพธิดาแห่งอาหารก็นำอาหารหลายอย่างออกมาทางจมูก ปาก และช่องทวารของนาง และจัดเตรียมอาหารเหล่านั้นเพื่อนำถวายให้แก่เทพเจ้าแห่งพายุ แต่เทพเจ้าแห่งพายุกลับเข้าใจผิดคิดว่าเทพธิดาแห่งอาหารจงใจที่จะทำให้อาหารเปรอะเปื้อนมีมลทินก่อนนำมาถวายให้แก่ตน จึงฆ่านางเสีย เมื่อเทพธิดาแห่งอาหารสิ้นพระชนม์ก็ปรากฏว่ามีอาหารหลายอย่างออกมาจากศพของนาง ได้แก่ มีตัวหนอนไหมออกมาจากศีรษะ มีเมล็ดข้าวออกมาจากดวงตาทั้งสองข้าง มีธัญพืชพวกข้าวเดือย ข้าวฟ่างออกมาจากหูทั้งสองข้าง มีถั่วแดงออกมาจากจมูก มีข้าวสาลีออกมาจากอวัยวะเพศ และมีถั่วเหลืองออกมาจากช่องทวาร

อย่างไรก็ตาม ต้นกำเนิดของข้าวในตำนานโคะจิกิมีรายละเอียดแตกต่างจากตำนานนิฮนโชะกิ ในตำนานนิฮนโชะกิ (Sakamoto and others, 1967, pp.100-102, quoted in Ohnuki-Tierney, 1993, p.51) เทพเจ้าแห่งอาหารมีชื่อว่า “อุเคะโมะชิ โนะ คะมิ” (Ukemochi no kami) มีเรื่องเล่าว่า เมื่อเทพเจ้าแห่งอาหารหันศีรษะลงสู่พื้นก็ปรากฏว่ามี “อิอิ” (ihi) ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกข้าวหรือมี้ออาหารออกมาจากปาก เมื่อหันศีรษะลงสู่ทะเลก็ปรากฏว่ามีปลามากมายหลายขนาดออกมาจากปาก และเมื่อเทพเจ้าแห่งอาหารถูกฆ่าตายก็ปรากฏว่ามีธัญพืชหลายอย่างออกมาจากศพของเขา กล่าวคือ มีข้าวงอกมาจากท้อง มีข้าวฟ่างออกมาจากตา มีข้าวสาลีและถั่วออกมาจากทวาร

ตำนานนิฮนโชะกิอีกฉบับหนึ่ง (Piggott, 1969, p.19) กล่าวถึงต้นกำเนิดของข้าวสอดคล้องกับตำนานนิฮนโชะกิฉบับที่กล่าวไว้แล้ว คือกล่าวว่า เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์หรือเทพีอะมะเตะระสุได้ส่งเทพเจ้าแห่งดวงจันทร์ผู้เป็นน้องชายลงมายังโลกมนุษย์ และเทพเจ้าแห่งดวงจันทร์ได้พบกับเทพธิดาแห่งอาหารซึ่งมีชื่อว่า “อุเคะ-โมะชิ” (Uke-mochi) เนื่องจากอะมะเตะระสุและเทพเจ้าแห่งดวงจันทร์นั้นถือกำเนิดขึ้นก่อนเทพเจ้าแห่งอาหาร จึงถือว่ามีสถานะสูงกว่า และเพื่อให้ความบันเทิงแก่

เทพเจ้าที่มีสถานะสูงกว่า หลังจากเทพแห่งอาหารได้อำปากแล้วหันหน้าไปยังนาข้าวก็ปรากฏว่ามีข้าวสุกมากมายหลังไหลออกมาจากปาก เมื่อเทพแห่งอาหารหันหน้าไปยังทะเลก็ปรากฏว่ามีปลาและสาหร่ายที่กินได้ออกมาจากปาก และเมื่อเทพแห่งอาหารหันหน้าไปยังป่าเขาก็ปรากฏว่ามีสัตว์ป่ามากมายออกมาจากปากของนางตามลำดับมา เมื่อเทพเจ้าแห่งดวงจันทร์เห็นเช่นนั้นก็เข้าใจผิดคิดว่าเทพธิดาแห่งอาหารจงใจที่จะแสดงกิริยามารยาทที่ไม่เหมาะสมก่อนที่จะถวายอาหารให้แก่ตน เทพเจ้าแห่งดวงจันทร์จึงเกิดบันดาลโทสะฆ่าเทพแห่งอาหาร แม้ว่าเทพแห่งอาหารจะสิ้นพระชนม์ แต่ร่างกายของนางก็ยังคงทำหน้าที่ต่อไป เพราะปรากฏว่ามีวัวและม้าหลายตัวออกมาจากศีรษะ มีตัวไหมออกมาจากคิ้วทั้งสองข้าง มีธัญญาหารพวกข้าวเดือยและข้าวฟ่างเจริญงอกมาจากหน้าผาก และมีต้นข้าวงอกมาจากท้อง

จากตำนานทั้งสามที่กล่าวข้างต้นจะเห็นว่า เทพเจ้าที่ให้นกำเนิดข้าวคือ เทพเจ้าแห่งอาหาร ซึ่งมีชื่อเรียกแตกต่างกัน เช่น โอเซะทซุฮิเมะ โนะ คะมิ (Ogetsuhime no Kami) หรือ อุเกะโมะชิ โนะ คะมิ (Ukemochi no Kami)¹ ในตำนานโคะจิกิ (Pigott, 1969, p.19) มีเรื่องเล่าว่า หลังจากเทพเจ้าแห่งอาหารถูกซุซะโนะโอเซะฆ่าตายก็ปรากฏว่ามีข้าวงอกออกมาจากดวงตาทั้งสองข้างของนาง ไม่มีธัญญาหารใดออกมาจากอวัยวะส่วนท้อง แสดงให้เห็นว่าในตำนานเรื่องนี้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับท้อง แต่กลับให้ความสำคัญกับดวงตาซึ่งถือเป็นต้นกำเนิดของข้าวแทน อันขัดแย้งกับตำนานนิฮนโชะกิทั้งสองฉบับ (Sakamoto and others, 1967, pp.100-102, quoted in Ohnuki-Tierney, 1993, p.51 ; Pigott, 1969, p.19) ซึ่งเล่าว่า เมื่อเทพแห่งอาหารสิ้นพระชนม์ ก็ปรากฏว่ามีธัญญาหารหลายอย่างออกมาจากอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของเทพแห่งอาหาร มีต้นข้าวงอกออกมาจากท้อง แสดงให้เห็นว่าในตำนานนิฮนโชะกิได้ให้ความสำคัญกับท้อง

คนญี่ปุ่นให้ความสำคัญกับท้อง เพราะเชื่อว่าวิญญาณของมนุษย์อยู่ที่ท้อง ดังนั้นการทำฮาราคีรีหรือการคว้านท้องของนักรบในสมัยโบราณจึงเป็นการปลดปล่อยวิญญาณ นอกจากนี้ยังเชื่อว่าท้องเป็นที่อยู่ของทารกในครรภ์จึงเปรียบเสมือนที่อยู่ของมนุษย์ ในตำนานได้บรรยายว่า ข้าวมีต้นกำเนิดจากท้อง ซึ่งท้องเปรียบเสมือนที่อยู่ของจิตวิญญาณและทารกอ่อนในครรภ์ ในขณะที่อาหารอย่างอื่นออกมาจากอวัยวะส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย อย่างน้อยที่สุดก็ชี้ให้เห็นว่าข้าวยังมีความสำคัญพิเศษเหนือกว่าธัญพืชอื่น ๆ (Ohnuki-Tierney, 1993)

¹ เทพเจ้าแห่งอาหารมีชื่อเรียกแตกต่างกันหลายชื่อ เช่น อุกะ โนะ มิทะมะ (Uka no Mitama) อุกะโนะมิทะมะ โนะ คะมิ (Uganomitama no Kami) โทะโยะอุเกะฮิเมะ (Toyokehime) โทะยุคุ ฮิเมะ โนะ คะมิ (Toyuku Hime no Kami) วะกะอะกะ โนะ โมะ โนะ คะมิ (Wakauka no me no Kami) มิเกะทซุ คะมิ (Miketsu Kami) คำว่า "อุกะ" (uka), "อุเกะ" (uke), "เกะ" หรือ "เคะ" (ke) และ "เงะ" (ge) คำเหล่านี้ล้วนหมายถึง "อาหาร" ส่วน "กะมิ" (kami) และ "งะมิ" (gami) หมายถึงเทพเจ้า ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นชื่อของเทพเจ้าแห่งอาหาร (Minoru, 1983, p.282)

เนื่องจากข้าวถือกำเนิดจากอวัยวะของเทพเจ้า คนญี่ปุ่นในสังคมจารีตจึงเชื่อว่าข้าวเป็นพืชศักดิ์สิทธิ์ เปรียบได้กับเทพเจ้า เมล็ดข้าวทุกเมล็ดมีจิตวิญญาณหรือ “ขวัญข้าว” (the spirit of rice) ที่เรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า “อินะตะมะ” (inadama)² (Ohnuki-Tierney, 1993 ; Kodansha International Ltd., 1996, p.137) ตามความเชื่อพื้นบ้าน คนญี่ปุ่นเชื่อว่าเทพหรือคะมิของคนญี่ปุ่นส่วนใหญ่จะมี 2 ด้าน คือ มีทั้งเทพที่ก่อผลเสียหายหรือลงโทษมนุษย์ หรือที่เรียกว่า “อะระมิตะมะ” (aramitama) และเทพที่มีใจเมตตาหรือเรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า “นิงิตะมะ” (nigitama) (Nelson, 1997) แต่เทพเจ้าแห่งข้าวมีพลังอำนาจในด้าน “นิงิตะมะ” (nigitama) ซึ่งให้คุณประโยชน์แก่มนุษย์

นอกจากนี้ตำนานต้นกำเนิดของข้าวยังสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อเกี่ยวกับความตายของคนญี่ปุ่นด้วย จากการศึกษาตำนานเกี่ยวกับต้นกำเนิดของข้าวที่ปรากฏในตำนานกึ่งประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ของญี่ปุ่นทั้งโคะจิกิและนิฮอนโชกะพบว่า เมื่อเทพเจ้าแห่งอาหารถูกฆ่าตายก็ปรากฏว่ามีธัญญาหารที่สำคัญหลายอย่างสำหรับมนุษย์ออกมาจากร่างกายของนาง ได้แก่ ข้าว เด็ยข้าวฟ่าง ข้าวสาลี โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อพื้นบ้านของสังคมเกษตรกรรมญี่ปุ่นที่มอง “ความตาย” กับ “การสร้างชีวิต” เป็นปรากฏการณ์ที่ต่อเนื่องกัน คือ ชีวิตใหม่เกิดขึ้นในขณะที่ชีวิตเก่าสิ้นสุดลง ความตายจึงเป็นเครื่องหมายของ “การเริ่มใหม่และการให้ชีวิตใหม่” (Heine, 1991, p.389 ; Dorson, 1963, p.97) แนวความคิดดังกล่าวขัดแย้งกับความเชื่อชินโตพื้นบ้านที่ถือว่า ความตายหรือเลือดนั้นเป็นสิ่งเปราะเปื้อนเป็นมลทิน ผู้ที่มีอาชีพเกี่ยวกับเลือด เช่น คนฆ่าสัตว์ การทำหนังสัตว์ หรืองานที่เกี่ยวกับคนตาย ถือเป็นอาชีพที่ต่ำต้อย

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าที่นำเมล็ดข้าวและวิธีการเพาะปลูกข้าวมาให้มนุษย์

1. เทพนินิงิ โนะ มิโคะโตะ (Ninigi no Mikoto)

นอกจากตำนานเกี่ยวกับต้นกำเนิดของข้าวแล้ว คนญี่ปุ่นยังมีความเชื่อในเรื่องของเทพที่นำเมล็ดข้าวมาให้แก่มนุษย์ด้วย ในตำนานโคะจิกิ (Joya, 1964, p.428-429) ได้กล่าวถึงเทพที่นำเมล็ดข้าวมาให้แก่คนญี่ปุ่นคือ เทพ “นินิงิ โนะ มิโคะโตะ” (Ninigi no Mikoto) ซึ่งเป็นหลานชายของเทพอิสะทะกะมะเทระซุ มีเรื่องเล่าว่าพระนางอะมะเทะระซุได้มอบเมล็ดข้าวให้แก่เทพนินิงิ และสอนเทพนินิงิถึงวิธีการเพาะปลูกข้าว ต่อมาพระนางอะมะเทะระซุก็ส่งเทพนินิงิลงจากสวรรค์มาปกครองโลกมนุษย์ และมอบหมายหน้าที่ให้เทพนินิงินำวิธีการเพาะปลูกข้าวมาเผยแพร่ในญี่ปุ่น

² “อินะ” (ina) หมายถึง ต้นข้าว ส่วน “ตะมะ” (dama) หรือ “ทะมะ” (tama) หมายถึง จิตวิญญาณ (soul or spirit)

เนื่องจากเชื่อกันว่าเทพนินิงซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคนญี่ปุ่นนั้นเสด็จลงจากสวรรค์มายังโลกมนุษย์เป็นครั้งแรกที่ภูเขา “ทะกะชิโฮะ” (Takachiho)³ แห่งเกาะคิวชู ในหลายพื้นที่ของเกาะคิวชูจึงมีการจัดเทศกาลเพื่อขอบคุณเทพนินิง อาทิเช่น เทศกาลดำนานหรือเทศกาล “ทะอุเอะ” (taue-matsuri) ของศาลเจ้าคิริชิมะ (Kirishima Shrine) แห่งเมืองคะโงะชิมะ (Kagoshima) ในเกาะคิวชู ซึ่งจัดขึ้นในวันที่ 8 มีนาคม ในงานเทศกาลจะมีชายหนุ่มหลายคนแต่งตัวด้วยชุดโบราณเป็นชายชราและหญิงชราเพื่อทำการปลูกข้าวและร้องเพลงประกอบพิธีกรรม พวกเขาเป็นตัวแทนของชาวนา ในเทศกาลยังมีการร้องเพลงและเต้นรำเกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าวด้วย ชาวนาทั่วทั้งจังหวัดจะนำสิ่งของมาถวายให้แก่เทพนินิง พิธีกรรมนี้จัดขึ้นเพื่อรายงานวิธีการเพาะปลูกข้าวแก่เทพนินิงผู้เป็นเทพแห่งสวรรค์ที่ได้สอนวิธีการเพาะปลูกข้าวให้แก่ชาวนา

ชาวนาขอพรจากเทพเจ้าแห่งธรรมชาติ
ก่อนฤดูการปลูกข้าว

ที่ศาลเจ้ายะฮิโกะยะมะ (Yahikoyama Shrine) ที่เมืองโซเอเดะ (Soeda) ในเขตฟูกูโอกะ (Fukuoka) แห่งเกาะคิวชู มีการจัดเทศกาลดำนานหรือ “ทะอุเอะ” (taue) ขึ้นเช่นกันในวันที่ 15 มีนาคม ซึ่งมีรายละเอียดของพิธีกรรมแตกต่างกันออกไป ในพิธีกรรมมีหญิงสาว 8 คนแต่งตัวชุดชาวนา ร้องเพลงและเต้นรำเป็นวงกลม จุดประสงค์หลักของการจัดพิธีกรรมก็เพื่อแสดงความขอบคุณแก่เทพนินิง ที่สอนวิธีการเพาะปลูกข้าวให้แก่พวกเขา โดยถือว่าเทพนินิงเป็นผู้ นำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของพืชผล (Joya, 1964, p.428-429)

เรื่องราวของเทพเจ้าแห่งข้าวในโคจิจิบับแปลของโจยะ (Joya, 1964, pp.428-429) นั้นได้สอดคล้องกับเนื้อเรื่องในโคจิจิบับแปลของ Philippi (trans., 1968) ที่ได้กล่าวไว้ว่า เทพที่นำเมล็ดข้าวมาให้แก่มนุษย์ก็คือ เทพนินิง (Ninigi) มีเรื่องเล่าว่า อะมะเตะระสุ (Amaterasu) เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ได้บัญชาให้เจ้าชายนินิง (Ninigi) ซึ่งเป็นหลานลงจากสวรรค์มาปกครองดินแดนแห่งที่ราบของพืช

³ ภูเขาทะกะชิโฮะ (Takachiho) หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “โฮโกะ โนะ มินะ” (Hoko no mine) หรือภูเขา “ฮิงะชิ-คิริชิมะยะมะ” (Higashi-Kirishima yama) ตามตำนานได้กล่าวไว้ว่า เป็นภูเขาที่เทพนินิง หลานของพระนางอะมะเตะระสุ (Amaterasu) ลงจากสวรรค์มายังโลกมนุษย์เป็นครั้งแรก (Papinot, E, 1976, p.153)

จำพวกกกอันอุดมสมบูรณ์ และดินแดนแห่งฤดูใบไม้ร่วงนับพันและรวงข้าวใหม่แห่งฤดูใบไม้ร่วงนับห้าร้อยพัน⁴ ซึ่งเป็นดินแดนเบื้องล่าง อันหมายถึงเกาะญี่ปุ่นนั่นเอง

อะคิฮิเดะ (Akihide quoted in Philippi, trans., 1986, pp.137-138) ได้กล่าวไว้ว่า การที่ นิฮิเงะ-โนะ-มิโคะโตะ (Nihigi-no-Mikoto) ลงมาปกครองดินแดนแห่งที่ราบต้นกก อันหมายถึงญี่ปุ่นนั้น ทำให้เมล็ดข้าวบังเกิดขึ้น ถ้าพิจารณาถึงชื่อ “นิฮิเงะ-โนะ-มิโคะโตะ” อาจจะแปลได้ความว่า “เด็กหนุ่มแห่งรวงข้าวผู้เป็นเทพที่นำมาซึ่งความสงบสุข”⁵ จะเห็นได้ว่าบทบาทที่สำคัญของกษัตริย์ ซึ่งถือว่าเป็นบุตรหลานของเทพเจ้าองค์นี้ก็คือ การเป็นผู้นำในการประกอบพิธีการในเทศกาลเก็บเกี่ยวพืชผลและพิธีกรรมทางการเกษตรกรรม

2. เทพอินะริ (Inari sama)

นอกจากเทพนินิงแล้ว ชาวนายังนับถือเทพอินะริ ซึ่งเป็นเทพเจ้าที่นำเมล็ดข้าวมาให้แก่มนุษย์ด้วย คำว่า “อินะริ” เป็นชื่อหนึ่งของเทพธิดาแห่งอาหาร มีสมมุติฐานหลายอย่างเกี่ยวกับความหมายของชื่อเทพอินะริ แต่ยังไม่มียุทธวิธีที่แน่ชัด อย่างไรก็ตามมีสมมุติฐานหนึ่งที่อ้างว่าชื่อของเทพอินะรินั้นย่อมาจากคำว่า “อินะ-นะริ” (ine-nari) ซึ่งแปลตรงตัวอักษรหมายถึง “ข้าวที่กำลังสุกเต็มที่” (Minoru, 1983, pp.282-283)

ในตำนานทางภาคตะวันออกของท้องถื่นโซเมะกะวะ (Somegawa) เขตอิวะเตะ (Iwate) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับที่มาของชื่อ “อินะริ ซะมะ” (inari-sama)⁶ ไว้ว่า หมายถึง “เทพเจ้าที่ถือต้นข้าว” มีเรื่องเล่าว่าในช่วงเริ่มแรกนั้นประเทศญี่ปุ่นยังไม่มีข้าว วันหนึ่งเทพเจ้าอินะริได้ขโมยเมล็ดข้าวจำนวนหนึ่งจากเมืองคะระ (kara)⁷ ซึ่งหมายถึงประเทศจีนในสมัยนั้น โดยซ่อนเมล็ดข้าวไว้ในโพรงลำต้นกกขนาดใหญ่ จากนั้นเทพอินะริก็ได้อุดปากโพรงปลายลำต้นกกด้วยกระดาษ แล้วคว่ำลงใช้เป็นไม้เท้า เนื่องจากเทพเจ้าได้ใช้ลำต้นกกถือว่าเป็นที่ซ่อนของเมล็ดข้าว ต้นกกจึงมักถูกพลิกคว่ำและปักอยู่ในแปลงเพาะต้นกล้าเสมอ ดังนั้นเมื่อมีการย้ายต้นกล้า ต้นกล้าจึงปลอดภัยเพราะลำต้นกกมีรากยึดดิน (Taryo, 1984, pp.20)

อย่างไรก็ตามในตำนานภาคตะวันตกของท้องถื่นฟุชิมิก็มีตำนานเกี่ยวกับเทพเจ้าอินะริเช่นกัน ต้นกำเนิดของเทพเจ้าอินะรินั้นต้องย้อนกลับไปศึกษาประวัติของศาลเจ้าอินะริ ศาลเจ้าอินะริดั้งเดิมนั้นสร้างขึ้นที่เมืองฟุชิมิ (Fushimi) ศาลเจ้าฟุชิมิ อินะริ (Fushimi Inari Shrine) เป็นศาลเจ้าที่มีชื่อ

⁴ Land of the Plentiful Reed Plains, of the Thousand Autumn and Long-Five-Hundred-Autumn Fresh Rice-ear.

⁵ Lad of the rice-ears which are peaceful Deity.

⁶ คำว่า “sama” เป็นการเสริมต่อท้ายชื่อเพื่อแสดงการยกย่อง

⁷ “คะระ” (kara) เป็นชื่อโบราณของประเทศจีน (ดูรายละเอียดได้จาก Pignot E., 1976, p.258)

เสียงในเกียวโต ศาลเจ้าแห่งนี้เป็นที่อยู่ของเทพเจ้าประจำตระกูลฮะตะ (Hata Family) ซึ่งเป็นตระกูลที่เก่าแก่ในท้องถิ่น ผู้นำตระกูลมีชื่อว่าฮะตะ อิโรงุ (Hata no Kimi Irogu) ตามตำนานมีเรื่องเล่าว่า อิโรงุ (Irogu) เป็นคนที่หยิ่งทะนงมากเนื่องจากเขามีข้าวเต็มยุ้งฉาง เขาจึงใช้โมะชิเป็นเป้าในการยิงธนู เมื่อเขายิงลูกศรไปที่เป้า โมะชิกก็กลายเป็นหงส์และบินหนีไปยังภูเขาที่อยู่ใกล้ ๆ และที่แห่งนั้นก็ได้ก็ไดกลายเป็ต้นข้าว ดังนั้น “อินะ-นาริ” (ine-nari) ซึ่งแปลตามตัวหมายถึง “การกลายเป็ต้นข้าว” ต่อมาก็ย่อเหลือแต่คำว่า “อินะริ” (inari) และในภายหลังก็ได้กลายเป็ชื่อของภูเขาแห่งนั้นด้วย ซึ่งเรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า “อินะริ-ยะมะ” (inari-yama) (Minoru, 1983, pp.282-283)

ต่อมาลูกหลานของอิโรงุจึงได้แก้ตัวสำหรับความหยิ่งทะนงของเขา โดยการนำต้นไม้อากิภูเขาอินะริ (Inari-yama) มาปลูกที่บ้านในสนามหญ้า และให้การเคารพบูชาต้นไม้นั้นดั่งเป็นเทพเจ้า จากนั้นจึงได้ก่อตั้งศาลเจ้าอินะริขึ้น ตำนานนี้ดูเหมือนว่าจะชี้ให้เห็นว่า “อินะริ” (inari) นั้นมีต้นกำเนิดมาจากเทพเจ้าแห่งท้องนา (Ta no Kami) ซึ่งในขณะเดียวกันก็ถือว่าเป็นเทพเจ้าประจำตระกูลฮะตะด้วย ในเดือนที่สองของปี ค.ศ.711 ตระกูลฮะตะก็ได้ตั้งศาลเจ้าอินะริขึ้นในวันม้าวันแรก (Horse Day) หรือที่เรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า “ฮะทซุมะ” (Hatsuuma) ต่อมาได้กลายเป็ธรรมเนียมในการจัดเทศกาลอินะริขึ้นในเดือนที่สอง (Minoru., 1983, pp.282-283)

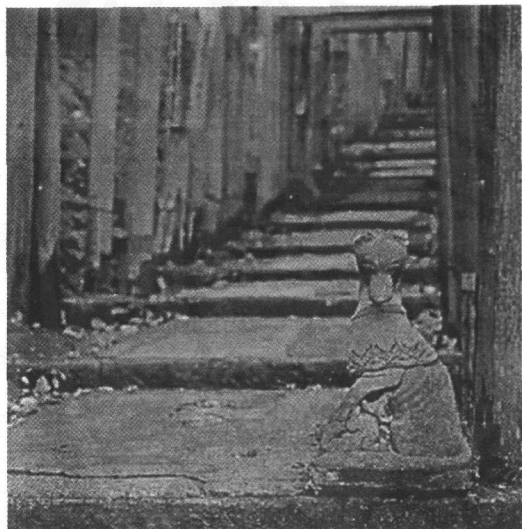
เทศกาลประจำศาลเจ้าอินะริจะจัดขึ้นในวันแรกของปีมาตามจักรราศี จึงมีชื่อเรียกว่า “ฮะทซุมะ” ซึ่งแปลตามตัวอักษรหมายถึง “วันแรกของปีมา” หลังจากวันที่มีอากาศหนาวที่สุดที่เรียกว่า “คัน” (Kan) สิ้นสุดลง ตามปฏิทินแบบจันทรคติจะสิ้นสุดลงราววันที่ 2 หรือ 3 กุมภาพันธ์ เทศกาลนี้จะจัดขึ้นประมาณวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ซึ่งวันอาจจะคลาดเคลื่อนบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะจัดในช่วงต้นเดือนกุมภาพันธ์ เทศกาล “ฮะทซุมะ” นี้จัดขึ้นเพื่อสวดอ้อนวอนให้เก็บเกี่ยวข้าวได้ผลดี (Sakai, 1949, Vol.1, p.7)

เทศกาล “ฮะทซุมะ” เป็นเทศกาลในฤดูใบไม้ผลิของชาวนา จัดขึ้นเพื่อต้อนรับ “เทพเจ้าแห่งผืนนา” หรือ “ทะ โนะ คะมิ” (Ta-no-kami) กลับมายังนาข้าว โดยเชื่อว่า เทพเจ้าแห่งท้องนาจะเดินทางกลับไปยังภูเขาหลังจากการเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้นในฤดูใบไม้ร่วง และเดินทางกลับมายังนาข้าวอีกครั้งหนึ่ง เมื่อฤดูใบไม้ผลิมาเยือน (Joya, 1964, pp.616-617) ดังนั้นเทศกาล “ฮะทซุมะ” จึงมิใช่เทศกาลสำหรับศาลเจ้าอินะริแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเป็นเทศกาลที่จัดขึ้นเพื่อบูชาเทพเจ้าแห่งผืนนาด้วย โดยมีจุดประสงค์เพื่อขอให้การเก็บเกี่ยวข้าวอุดมสมบูรณ์

เมื่อพูดถึงเทพอินะริ สัตว์ที่มักจะอ้างถึงเสมอก็คือ “สุนัขจิ้งจอก” ซึ่งถือว่าเป็นยานพาหนะของเทพอินะริ เนื่องจากศาลเจ้าอินะริจะมีรูปปั้นสุนัขจิ้งจอกคู่ตั้งอยู่ด้านหน้าศาลเจ้า ดังนั้นผู้คนจึงมักเข้าใจผิดว่าศาลเจ้าแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อถวายให้แก่สุนัขจิ้งจอก มีเรื่องเล่าว่ากาลครั้งหนึ่ง มีสุนัขจิ้งจอกตัวผู้สีทองและสุนัขจิ้งจอกตัวเมียสีเงินได้สร้างถ้ำเป็นที่อยู่อาศัยและเลี้ยงดูลูกที่ยังเล็กของมันในบริเวณศาลเจ้า

อินะริที่ฟูชิมิเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งประชาชนถือว่า สุนัขจิ้งจอกเป็นพาหนะของเทพเจ้าอินะริ ดังนั้นเราจึงมักเห็นรูปปั้นสุนัขจิ้งจอกคู่ตั้งอยู่หน้าศาลเจ้าอินะริเสมอ (Sakai, 1949, Vol.1, p.7)

ในสมัยโบราณจะมีธรรมเนียมการวางอาหารหลายอย่างไว้ในที่ซึ่งจัดเฉพาะนอกหมู่บ้าน เพื่อว่าสัตว์ป่าจะได้ออกจากหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้การตั้งรูปแกะสลักสุนัขจิ้งจอกที่ทำด้วยหินหรือไม้ไว้หน้าศาลเจ้าอินะริก็มาจากการผสมผสานความเชื่อในศาลเจ้าอินะริและธรรมเนียมปฏิบัติโบราณ อาหารที่ประชาชนมักนำมาถวายแก่ศาลเจ้าอินะริมีหลายอย่าง อาทิเช่น ข้าว ปลา เนื้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเต้าหู้ทอด เพราะเชื่อกันว่าเป็นอาหารโปรดของสุนัขจิ้งจอก ข้าวปั้นที่ห่อในเต้าหู้ทอดจึงมีชื่อเรียกว่า "อินะริ" (Joya, 1964, p.614 ; Minoru, 1983, pp.282-283)

รูปปั้นสุนัขจิ้งจอกทางเข้าศาลเจ้า

คนญี่ปุ่นโบราณเชื่อว่า วิญญาณของสัตว์มีอำนาจสามารถเข้าถึงมนุษย์ได้ หรือมีอำนาจควบคุมโชคชะตาของมนุษย์หรือทำให้มนุษย์โชคดีได้ โดยสัตว์ที่ได้รับการกล่าวขานว่ามีความเฉลียวฉลาดและทักษะมากที่สุดในเรื่องนี้ก็คือ "สุนัขจิ้งจอก" โดยเชื่อกันว่าจะทำให้ผู้เคารพสักการะโชคดี ในสมัยเอโดะ (ค.ศ.1600 -1868) ไม่เพียงแต่พ่อค้าช่างฝีมือเท่านั้นที่ปรารถนาจะให้ธุรกิจของตนเจริญรุ่งเรือง แม้แต่นักรบทั้งหลายซึ่งปรารถนาจะประสบความสำเร็จก็ได้ตั้งศาลเจ้าอินะริขึ้นในบ้านของพวกเขาเอง เพื่อเคารพสักการะบูชา ซึ่งเรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า "ฉุซเซะ อินะริ" (shusse Inari) ซึ่งหมายถึง "อินะริแห่งความสำเร็จ" (Minoru, 1983, pp.282-283)

ความเชื่อนี้ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ศาลเจ้าอินะริได้กลายเป็นศาลเจ้าหนึ่งที่ได้รับการเคารพสักการะบูชามากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ของพ่อค้า สุนัขจิ้งจอกได้กลายเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จทางธุรกิจของพ่อค้า แต่ความสำคัญของศาลเจ้าอินะริในความหมายดั้งเดิมในฐานะที่เป็นศาลเจ้าสำหรับเทพเจ้าแห่งข้าวแทบจะสูญหายไปจากวัฒนธรรมญี่ปุ่น

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าแห่งผืนนา

นอกจากชาวนาจะนับถือเทพเจ้าซึ่งนำเมล็ดข้าวมาให้แก่มนุษย์แล้ว ชาวนายังมีการนับถือเทพเจ้าที่สัมพันธ์กับการเพาะปลูกข้าวด้วยคือ เทพเจ้าแห่งผืนนา

เทพเจ้าแห่งผืนนา หรือ “ทะ โนะ คะมิ” (Ta no Kami)

คนญี่ปุ่นเชื่อว่าจะมีเทพเจ้าแห่งผืนนาหรือที่เรียกว่า “ทะ โนะ คะมิ” (ta-no-kami)

คอยปกป้องดูแลนาข้าว เมื่อต้นข้าวเจริญเติบโต เทพเจ้าแห่งผืนนาจะมาดูแลนาข้าวให้ลูกหลานเนื่องจากคนญี่ปุ่นเชื่อว่าเทพเจ้าแห่งผืนนาอาศัยอยู่ใกล้ ๆ กับภูเขาซึ่งห่างจากที่อยู่อาศัยของมนุษย์ จึงมีการเรียกเทพเจ้าแห่งผืนนาว่า เทพเจ้าแห่งภูเขา หรือ “ยะมะ โนะ คะมิ” (yama-no-kami) ด้วย ชาวนาเชื่อว่าเทพเจ้าแห่งผืนนาจะมาอยู่ที่นาข้าวในฤดูใบไม้ผลิเมื่อถึงเวลาไถดินครั้งแรกสำหรับปลูกข้าว และกลับคืนสู่ภูเขาในฤดูใบไม้ร่วงหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ดังนั้นชาวนาญี่ปุ่นจึงมีพิธีต้อนรับในฤดูใบไม้ผลิและพิธีส่งอำลาเทพเจ้าแห่งภูเขาในฤดูใบไม้ร่วง (Befu, 1971, p.102 ; Hori, 1959 ; Joya, 1964, pp.676-677)

นอกจากนี้ชาวนายังถือว่าปีศาจสุนัขจิ้งจอกเป็นเทพเจ้าแห่งภูเขาด้วย เพราะเชื่อว่าการมาเยือนของปีศาจสุนัขจิ้งจอกที่อาศัยอยู่ในภูเขาในฤดูใบไม้ผลิก็คือการมาเยือนของเทพเจ้าภูเขา ด้วยเหตุนี้จึงถือว่าปีศาจสุนัขจิ้งจอกเป็นเทพเจ้าแห่งผืนนาด้วย ในปัจจุบันคนญี่ปุ่นนับถือปีศาจสุนัขจิ้งจอกว่าเป็นเทพเจ้าแห่งความโชคดีและความสำเร็จทางธุรกิจอีกด้วย (Befu, 1971, p.102) คนญี่ปุ่นมีการจัดเทศกาลเกี่ยวกับข้าวเพื่อบูชาผีสุนัขจิ้งจอก อาทิเช่น เทศกาลบุขารวงข้าว หรือ “อินะโฮะ” (Inaho) ที่ศาลเจ้าอินะริในเขตคุดะมะทซุ (Kudamatsu) จังหวัดยะมะงุชิ (Yamaguchi) ในพิธีกรรมนี้ชาวนาจะแต่งตัวเป็นสุนัขจิ้งจอกตัวผู้และตัวเมีย และเข้าพิธีแต่งงานที่นาข้าวเพื่อสวดอ้อนวอนขอให้เก็บเกี่ยวข้าวได้ผลดี (Itasaka and others, eds., 1993, p.1262)

เทพเจ้าแห่งผืนนาหรือ “ทะ โนะ คะมิ” มีชื่อเรียกแตกต่างกันขึ้นอยู่กับท้องถิ่น เช่นในเขตโทโฮะกุ (Tohoku area) ⁸ ชาวนาเรียกเทพเจ้าแห่งผืนนาว่า “โน-กะมิ” (no-gami) ส่วนในเขตยะมะนะชิ (Yamanashi) และนะงะโนะ (Nagano) ชาวนาเรียกเทพเจ้าแห่งผืนนาว่า “ซะกุ-กะมิ” (saku-gami) ส่วนในเขตคินกิ (Kinki) ⁹ ชาวนาเรียกเทพเจ้าแห่งผืนนาว่า “ทซุกุริ-กะมิ” (tsukuri-gami) คำว่า “โน-กะมิ” (no-gami), “ซะกุ-กะมิ” (saku-gami) และ “ทซุกุริ-กะมิ” (tsukuri-gami) ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนหมายถึง “เทพเจ้าแห่งการเกษตร”

ส่วนในเขต ซัง-อิน (San'in) ¹⁰ ชาวนาเรียกเทพเจ้าแห่งนาข้าวว่า “อิ-โนะ-กะมิ” (I-no-kami) ซึ่งหมายถึง “เทพหมูป่า” คำว่า “อิ” (I) หมายถึง “หมูป่า” (wild boar) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์

⁸ เขตโทโฮะกุ (Tohoku) ได้แก่ อะโอะโมะริ (Aomori), อิวะเตะ (Iwate), อะกิตะ (Akita), มิยะกิ (Miyagi), ยะมะงะตะ (Yamagata) และฟุกุชิมะ (Fukushima prefectures)

⁹ เขตคินกิ (Kinki) ได้แก่จังหวัดมิงะ (Shiga), มิเอะ (Mie), วะคะยะมะ (Wakayama), นารา (Nara), เกียวโต (Kyoto), โอซาก้า (Osaka), เฮียวโงะ (Hyogo)

¹⁰ เขต ซัง-อิน (San'in) ส่วนหนึ่งของจังหวัดยะมะงุชิ (Yamaguchi), ชิมาเนะ (Shimane) และโทโทริ (Tottori prefectures)

ของสัตว์อันดับที่สิบสองในสิบสองจักรราศี¹¹ ในเขตทะเลด้านใน (Inland Sea)¹² ชาวนาในหลายหมู่บ้านเรียกเทพเจ้าแห่งผืนนาว่า "จิ-งะมิ" (ji-gami) ซึ่งหมายถึง "เทพเจ้าแห่งพื้นดิน" ในทางภาคตะวันออกของญี่ปุ่น ชาวนานับถือเทพเอะบิซุ (Ebisu) และในทางภาคตะวันตก ชาวนาจะนับถือเทพตะอิโกะกุ (Daikoku) เป็นเทพแห่งผืนนา คนญี่ปุ่นนับถือเทพเอะบิซุและเทพตะอิโกะกุเป็นเทพเจ้าทางการค้าและหัตถกรรมในเขตเมืองมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 13-16 และต่อมาชาวนามีการนับถือเทพเอะบิซุและเทพตะอิโกะกุเป็นเทพแห่งการเกษตร (Hirayama, 1963, pp.58-59)

การประกอบพิธีกรรมเพื่อแสดงความขอบคุณเทพเจ้าแห่งผืนนา แตกต่างกันตามท้องถิ่น ในบางท้องถิ่นชาวนาจะนำต้นข้าวที่เพิ่งเก็บเกี่ยวได้ใหม่มาวางเป็นกองสูงรูปทรงกรวยเพื่อถวายแก่เทพเจ้าแห่งผืนนา ในบางหมู่บ้านชาวนาจะใช้ฟางข้าวที่มัดเป็นช่อหนาวางลงบนพื้นดินเพื่อแสดงความขอบคุณต่อเทพเจ้าแห่งผืนนา นอกจากนี้ชาวนาในบางท้องถิ่นยังเชื่อว่าเทพเจ้าแห่งผืนนานั้นตาบอด เพราะอยู่ใต้พื้นดินเป็นเวลานาน เทพจึงสปรกปรกระเบือนด้วยโคลน ดังนั้นชาวนาจึงเกิดธรรมเนียมในการอาบน้ำให้แก่เทพเจ้าแห่งผืนนาด้วย ในพิธีกรรมชาวนาจะไปที่นาข้าวของตนและสร้างทำว่าเขากำลังแบกเทพเจ้าแห่งผืนนาไว้บนหลัง เมื่อเทพเจ้าแห่งผืนนาชำระร่างกายที่เต็มไปด้วยโคลนแล้ว ชาวนาก็จะถวายอาหารค้ำให้แก่เทพเจ้าแห่งผืนนา นอกจากนี้ในพิธีกรรมชาวนายังมีการแสดงความขอบคุณต่อหุ่นไล่กาและเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาอีกด้วย (Joya, 1964, pp.676-677)

โดยทั่วไปชาวนาเชื่อว่าเทพเจ้าแห่งผืนนาเป็นเทพธิดา ส่วนเทพเจ้าแห่งภูเขาเป็นเทพเจ้าผู้ชาย ชาวนาในบางท้องถิ่นเชื่อว่าเทพเจ้าแห่งผืนนาและเทพเจ้าแห่งภูเขานั้นเป็นสามีและภรรยา กัน อย่างไรก็ตาม ชาวนาในบางท้องถิ่นกลับมีความเชื่อว่าเทพเจ้าแห่งภูเขานั้นเป็นธิดา โดยชาวนาเชื่อว่าในแต่ละปีเทพเจ้าแห่งภูเขาจะให้กำเนิดบุตรถึง 12 คน ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้หญิงที่กำลังจะคลอดบุตรหลายคนมาสวดอ้อนวอนต่อเทพเจ้าแห่งภูเขาเพื่อขอให้ปลอดภัย (Joya, 1964, pp.676-677)

เทพเจ้าองค์อื่น ๆ ที่ชาวนาเคารพนับถือ

นอกจากเทพเจ้าเกี่ยวกับข้าว เช่น เทพธิดาแห่งอาหาร เทพเจ้าผู้นำเมล็ดข้าวและพิธีการเพาะปลูกมาใช้มนุษย์ และเทพเจ้าแห่งผืนนาแล้ว ชาวนายังมีการเคารพนับถือเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ด้วย เช่น เทพเจ้าแห่งปีใหม่ เทพเจ้าแห่งตัวหนอนไหม เทพเอะบิซุ เทพตะอิโกะกุ เทพเจ้าแห่งเตาไฟ

¹¹ ญี่ปุ่นรับธรรมเนียมการเรียกชื่อปีตามจักรราศีแบบจีนมาใช้ ซึ่งมีทั้งหมดสิบสองราศีในแต่ละปีจะใช้สัตว์เป็นสัญลักษณ์ได้แก่ หนู วัว ตัวผู้ เสือ กระต่าย มังกร งู ม้า แกะ ลิง ไก่ ตัวผู้ หมา หนูป่า

¹² Inland Sea หมายถึงทะเลที่ล้อมรอบด้วยแผ่นดิน

1. เทพเจ้าแห่งปีใหม่หรือ “โทะฉิมะมิ” (Toshigami)

เทพเจ้าแห่งปีใหม่หรือโทะฉิมะมิเป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งที่ชาวนานับถือ ในวันพระจันทร์เต็มดวงครั้งแรกของปีซึ่งตกราววันที่ 15 มกราคมของทุกปี ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญสำหรับชาวนาญี่ปุ่น เนื่องจากวันดังกล่าวเป็นเครื่องหมายที่แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของฤดูกาลจากฤดูหนาวเข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิ ในช่วงเวลาอันเป็นมงคลนี้ ชาวนาจะมีการเฉลิมฉลองและสวดอ้อนวอนเทพเจ้าแห่งปีใหม่หรือโทะฉิมะมิ (Toshigami) ขอให้การเพาะปลูกพืชผลในปีที่กำลังจะมาถึงได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์

วันพระจันทร์เต็มดวงครั้งแรกของปีซึ่งตกราว ๆ วันที่ 15 มกราคม นี้ ถือเป็นวันปีใหม่เล็ก โดยคำนวณจากปฏิทินแบบจันทรคติ ซึ่งญี่ปุ่นรับมาจากจีนตั้งแต่ปี ค.ศ.604¹³ และใช้มาจนถึงสมัยเมจิ รัฐบาลจึงได้ประกาศยกเลิก และหันมาใช้ปฏิทินแบบสุริยคติแทนในปี ค.ศ.1873¹⁴ (Brandon and Stenphan, 1994, p.12) นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาญี่ปุ่นได้ถือเอาวันที่ 1 มกราคมเป็นวันขึ้นปีใหม่ตามแบบสากล และถือว่าเทศกาลปีใหม่แบบสากลหรือโอโฌงะทซุ (Oshogatsu) เป็นเทศกาลปีใหม่ใหญ่ และวันพระจันทร์เต็มดวงครั้งแรกของปีเป็นวันปีใหม่เล็ก ชาวนายังคงสืบทอดประเพณีเฉลิมฉลองเทศกาลปีใหม่เล็กประมาณวันที่ 15-20 มกราคมมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้ชาวนายังคงมีธรรมเนียมเฉลิมฉลองเทศกาลปีใหม่เล็ก สำหรับชาวนาในวันพระจันทร์เต็มดวงครั้งแรกของปีนั้นเป็นเครื่องหมายของการเริ่มใหม่แห่งปีเกษตรกรรม ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของฤดูจากฤดูหนาวเป็นฤดูใบไม้ผลิ ดังนั้นจึงถือเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญในช่วงเวลาที่เป็นมงคลนี้ ชาวนามีการเฉลิมฉลองและการสวดอ้อนวอนขอให้เก็บเกี่ยวพืชผลได้อุดมสมบูรณ์ในปีที่จะมาถึง

การฉลองเทศกาลปีใหม่ใหญ่หรือเทศกาลปีใหม่แบบสากลนั้นเป็นการต้อนรับเทพเจ้าแห่งปีใหม่ที่เรียกว่า “โทะฉิมะมิ” (toshigami) แต่จุดประสงค์หลักของเทศกาลปีใหม่เล็กเพื่อสวดอ้อนวอนขอให้เพาะปลูกข้าวได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ และเพื่อทำนายปริมาณผลผลิตข้าวที่จะเก็บเกี่ยวได้ คำว่า “โทะฉิมะมิ” (toshi) ซึ่งในปัจจุบันนี้หมายถึง “ปี” นั้น ความหมายดั้งเดิมหมายถึง ต้นข้าว หรือ “อิเนะ” (ine) ชาวนาญี่ปุ่นถือว่า เทพเจ้าแห่งปีใหม่หรือ “โทะฉิมะมิ” (toshigami) ก็เป็นเทพเจ้าแห่งข้าวด้วย (Ekiguchi and other, 1987, p.106) แสดงว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมของญี่ปุ่นนั้นน่าจะมีพื้นฐานมาจากการปลูกข้าว

¹³ อย่างไรก็ตาม Atsuharu Sakai, *Japan In A Nutshell* Vol. (Yokohama : Yomagata Printing Co., 1949) p.199 อ้างว่า ญี่ปุ่นรับการใช้ปฏิทินแบบจันทรคติจากจีนในปี ค.ศ.602

¹⁴ อย่างไรก็ตาม Atsuharu Sakai, *Japan In A Nutshell* Vol. 1.p.199 อ้างว่า ญี่ปุ่นเริ่มมีการใช้ปฏิทินแบบสากลหรือแบบสุริยคติในสมัยเมจิ ราวปี ค.ศ.1868

2. เทพเจ้าแห่งตัวหนอนไหมหรือ โอะชิระ-ซะมะ (Oshira-sama)

ในเทศกาลปีใหม่เล็ก นอกจากชาวนาจะมีพิธีกรรมเพื่อบูชาเทพเจ้าแห่งปีใหม่ที่เราเรียกว่า “โทะชิเงะมิ” (Toshigami) แล้ว ในขณะเดียวกันในท้องถิ่นที่มีการเลี้ยงตัวไหม ชาวนายังมีการเคารพบูชาและประกอบพิธีกรรมถวายแก่เทพเจ้าแห่งตัวหนอนไหม ซึ่งถือเป็นเทพเจ้าแห่งข้าวด้วย

พิธีบูชาเทพเจ้าแห่งผืนนา

ในเทศกาลปีใหม่เล็กชาวนาจะมีการประดับกิ่งไม้ด้วยโมะชิจำนวนมากไว้ภายในบ้าน ทำให้ดูคล้ายกับต้นไม้ที่ออกผลดกเต็มต้น ชาวนาเรียกกิ่งไม้ที่ประดับโมะชินี้ว่า “โมะชิบานะ” (mochibana) อันสื่อความถึงการเก็บเกี่ยวพืชผลที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นเครื่องหมายของความมั่งคั่งสำหรับชีวิตชาวนา อย่างไรก็ตามการประดับกิ่งไม้ด้วยโมะชินี้อาจแตกต่างกันขึ้นอยู่กับท้องถิ่น ในท้องถิ่นที่มีการเลี้ยงตัว

ไหม เช่นในเขตชิชิบุ (Chichibu) โมะชิที่ใช้ประดับกิ่งไม้เป็นสัญลักษณ์แทนรังไหม ชาวนาจึงเรียกกิ่งไม้ที่ประดับโมะชินี้ว่า “มะยุดะมะ” (Mayudama) ซึ่งหมายถึง รังไหม (Sumiko, 1994, p.89, 86, 104)

ในเขตชิชิบุชาวนามีความเชื่อในเรื่องของความอุดมสมบูรณ์ ในการเฉลิมฉลองเทศกาลปีใหม่เล็ก ชาวนาจะปั้นโมะชิสองก้อนเป็นตัวแทนของพลังอำนาจฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ในสมัยโบราณคนญี่ปุ่นถือว่าผู้หญิงเป็นสิ่งไม่บริสุทธิ์ จึงห้ามผู้หญิงมีส่วนร่วมในการประกอบพิธีกรรม แต่ทุกวันนี้ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้ลดน้อยลง โดยทั่วไปในทางปฏิบัติแล้วผู้หญิงมีหน้าที่ปั้นโมะชิสำหรับประกอบพิธีกรรม ส่วนผู้ชายมีหน้าที่แกะสลักกิ่งของจากไม้เพื่อให้ถวายเป็นเทพเจ้า

การแกะสลักไม้จะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับพื้นที่ งานแกะสลักที่พบมากที่สุดคือ การแกะสลักไม้เป็นดอกไม้หรือธัญพืช ชาวนาจะขุดลอกเปลือกไม้ให้เป็นปอยหรือปุย ทำเป็นพู่เหมือนดอกไม้ที่กำลังบานสะพรั่ง ชาวนาที่ชำนาญจะสามารถประดิษฐ์ดอกไม้ที่ได้มาจากกิ่งไม้กิ่งเดียว ในท้องถิ่นที่มีการเลี้ยงตัวไหม ชาวนาจะแกะสลักไม้เป็นดอกไม้ 16 ดอกในกิ่งไม้กิ่งเดียว โดยเชื่อว่าดอกไม้ 16 ดอกนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนจำนวนขาของตัวไหม หลังจากนั้นชาวนาถวายให้แก่เทพเจ้าแห่งตัวหนอนไหม นอกจากนี้ชาวนาอาจจะแกะสลักไม้เป็นพุ่มดอกไม้ 3 ชั้น 5 ชั้น และ 7 ชั้น และถวายที่แทนบูชาของเทพเจ้าปีใหม่ด้วย ชาวนาอาจจะนำเศษไม้ยาว ๆ มาเขียนชื่อของรวงข้าวหรือตัวไหม หรือพืชผลอื่น ๆ ที่เพาะปลูกในท้องถิ่นนั้นด้วย ซึ่งแตกต่างกันตามท้องถิ่น (Sumiko, 1994)

หลังจากการเฉลิมฉลองเทศกาลปีใหม่เล็กสิ้นสุดลงประมาณวันที่ 16-20 มกราคม ชาวนาจะนำกิ่งไม้ที่ประดับตกแต่งด้วยโมะชิภายในบ้านลงมา หลังจากนั้นจึงนำโมะชิไปต้มหรือย่างรับประทาน

เนื่องจากเชื่อว่าการบริโภคโมะชิจะทำให้โชคดี ชาวนามิซึห้ามบางประการในการรับประทานโมะชิ เช่น ในเขตที่มีการเลี้ยงตัวไหม ชาวนามิซึจะหลีกเลี่ยงการใช้ชอสถัวเหลืองปรุงรสลงในโมะชิก่อนแรก เพราะเชื่อว่าโมะชิเป็นตัวแทนของรังไหม การใส่ชอสถัวลงในโมะชิจะทำให้รังไหมเปราะเปื้อน ซึ่งถือว่าเป็นลางร้าย

3. เทพเอะบิซุและเทพคะอิโกะกุ (Ebisu-Daikoku)

เทพเอะบิซุ (Ebisu) และเทพคะอิโกะกุ (Daikoku) เป็นเทพที่สำคัญซึ่งชาวนามิซึให้การเคารพบูชา ในพิธีย้ายต้นกล้าชาวนามิซึจะมีการถวายเครื่องเซ่นให้แก่เทพเอะบิซุและเทพคะอิโกะกุด้วย (Mikiharū, 1966, p.42) ทั้งสองเป็นหนึ่งในเทพเจ้าแห่งโชคลาภทั้งเจ็ดตามความเชื่อดั้งเดิมของญี่ปุ่น¹⁵

ตามความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าแห่งโชคลาภทั้ง 7 ของญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นเชื่อว่าเทพเอะบิซุ (Ebisu) เป็นเทพเจ้าแห่งการประมง มือขวาถือคันเบ็ดตกปลา ส่วนมือซ้ายถือปลาไท (Tai)¹⁶ หรือปลากะพงแดง ซึ่งถือเป็นปลามงคลสำหรับคนญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นเชื่อว่าเทพเอะบิซุมีความสามารถในการตกปลาและทำงานหนักด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ชาวประมงจึงมักจะมีการบูชาเทพเอะบิซุทุกตัวที่จับได้เมื่อเวลาออกเดินทางไปหาปลาในทะเล เพราะเชื่อว่าเทพเอะบิซุจะดลบันดาลให้จับปลาได้เป็นจำนวนมาก (Fredie De, 1934, p.10 ; Piggott, 1969, pp.58-59) เทพเอะบิซุจึงถือเป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ด้วยเหตุนี้นอกจากเทพเอะบิซุจะเป็นเทพที่ได้รับการเคารพนับถือในหมู่ของชาวประมงแล้ว ชาวนามิซึยังมีการเคารพบูชาเทพเอะบิซุเป็นเทพแห่งผืนนาด้วย เพราะเชื่อว่าเทพเอะบิซุจะดลบันดาลให้เก็บเกี่ยวข้าวได้อุดมสมบูรณ์

นอกจากนี้ชาวนามิซึยังนับถือเทพคะอิโกะกุ (Daikoku) ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความมั่งคั่ง เป็นเทพเจ้าแห่งผืนนาด้วย คนญี่ปุ่นเชื่อว่าเทพเจ้าคะอิโกะกุเป็นเทพที่มีอารมณ์ดีและร่าเริงมีความสุข มือขวาถือหม้อน้ำโชคซึ่งเชื่อว่าเมื่อสั่นหม้อแล้วก็จะได้ในสิ่งที่ปรารถนา บนไหล่แบกถุงมหาสมบัติใบใหญ่ นั่งบนกระสอบข้าวสองกระสอบ (Fredie, De, 1934, p.10 ; Piggott, 1969, pp.58-59) เนื่องจากชาวนามิซึ

¹⁵ ตามความเชื่อดั้งเดิมของญี่ปุ่น เทพเจ้าแห่งโชคลาภมี 7 องค์ เป็นเทพชาย 6 องค์ และเทพธิดา 1 องค์ ได้แก่ 1. เทพเอะบิซุ (Ebisu) เป็นเทพแห่งการประมง 2. เทพคะอิโกะกุ (Daikoku) เป็นเทพเจ้าแห่งความมั่งคั่งและเทพปกป้องคุ้มครองชาวนามิซึ 3. เทพเบ็นเต็น (Benten) เป็นเทพธิดาแห่งศิลปะและดนตรี 4. เทพบิฉะมอน (Bishamon) เป็นเทพแห่งศึกสงคราม, 5. เทพฟุคุโรคุจู (Fukurokuju) เป็นเทพแห่งนักปราชญ์จีนที่สามารถทำนายอนาคตได้ 6. เทพจูโรจิน (Jurojin) เป็นเทพเจ้าแห่งการมีอายุยืน, 7. เทพโฮเทอิ (Hotei) เป็นเทพแห่งความสุข (รายละเอียดเกี่ยวกับเทพเจ้าโชคลาภทั้งเจ็ดของญี่ปุ่น ดูได้จาก Fredie De, Garis, 1934, p.10 ; Piggott, 1969, pp.58-59)

¹⁶ ปลาไท (Tai) หรือปลากะพงแดง ถือเป็นปลามงคลอย่างหนึ่งของญี่ปุ่น เนื่องจากคำว่า "ไท" (Tai) นั้นสื่อความถึง "ความยิ่งใหญ่ ดีเลิศ" คนญี่ปุ่นจึงใช้ปลาไทเป็นสัญลักษณ์ของความโชคดี "ปลาไท" จึงเป็นอาหารอย่างหนึ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับเทศกาลมงคลต่าง ๆ อาทิเช่น วันขึ้นปีใหม่ งานแต่งงาน เป็นต้น

เชื่อว่าเทพอะโอะโกะกุเป็นเทพแห่งความมั่งคั่ง ในพิธีย้ายต้นกล้า ชาวนาจึงมีการถวายอาหารบูชาแก่เทพอะโอะโกะกุด้วย

4. เทพเจ้าแห่งเตาไฟหรือเทพโคจิน (Kojin)

ในพิธีย้ายต้นกล้า ชาวนายังมีการถวายอาหารบูชาเทพโคจิน (kojin) หรือเทพเจ้าแห่งเตาไฟด้วย (Mikiharu, 1966, p.42)

ในสมัยโบราณคนญี่ปุ่นจะปรุงอาหารโดยใช้เตาไฟที่ทำจากดินหรือหินซึ่งเรียกในภาษาญี่ปุ่นว่า “คะมะโดะ” (kamado) คนญี่ปุ่นถือว่าเตาไฟเป็นบ้านของเทพเจ้าแห่งไฟ ซึ่งมีหน้าที่ดูแลเตาไฟของบ้าน มีหน้าที่ให้ความอบอุ่นและให้เปลวไฟในการปรุงอาหารแก่มนุษย์ ด้วยเหตุนี้เตาไฟจึงเป็นศูนย์กลางของสิ่งนำโชคของครอบครัว และเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมของคนญี่ปุ่น จึงบูชาเทพเจ้าแห่งเตาไฟด้วย ยกตัวอย่างเช่น ในเทศกาลปีใหม่อเล็ก ชาวนาจะมีการถวายอาหารบริเวณคะมะโดะให้แก่เทพเจ้าแห่งเตาไฟ สิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ในพิธีกรรมคือ “โมะชิ” วางซ้อนกันหลายลูกที่เรียกว่า “คะะมิ-โมะชิ” (kagami-mochi) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระนางอะมะเตะระสุหรือเทพแห่งดวงอาทิตย์ นอกจากนี้ยังมีการถวายลูกพลับแห้ง ส้มใบหนึ่งและใบเฟิร์น ซึ่งล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ของความมงคล อันสื่อความถึงความอุดมสมบูรณ์ในการเก็บเกี่ยวพืชผล (Mitsukuni, 1989)

ตามความเชื่อของคนญี่ปุ่น สิ่งที่เกี่ยวข้องกับไฟ มักถือเป็นสิ่งนำโชค เพราะสื่อความถึงพระอาทิตย์ นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องสีด้วย คนญี่ปุ่นถือว่าสีแดงเป็นสีมงคล เพราะสีแดงสื่อความถึงสีของเลือดและพระอาทิตย์ สีแดงจึงมักใช้เป็นสัญลักษณ์สืบต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน คนญี่ปุ่นเชื่อว่าสีแดงมีพลังในการปกป้องคุ้มครองและขับไล่สิ่งชั่วร้าย จะเห็นได้ว่าทุกวันนี้จะมีการใช้อาหารที่มีสีแดงหลายอย่างในโอกาสมงคล เช่น โมะชิสีแดง เซะกิอัน หรือข้าวผสมถั่วแดง ขนมไส้ถั่วแดง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ในพิธีย้ายต้นกล้าชาวนาจึงมีการบูชาเทพแห่งเตาไฟด้วย เพราะเชื่อว่าเป็นเทพแห่งความโชคดีที่สามารถลดบันดาลให้ข้าวเจริญงอกงามได้

จากการศึกษาด้านความเชื่อเกี่ยวกับข้าว พบว่าเทพเจ้าของญี่ปุ่นมีลักษณะใกล้เคียงกับมนุษย์มาก ชาวนามีการบูชาเทพเจ้าต่าง ๆ หลายองค์ เช่น เทพเจ้าแห่งอาหาร เทพนินิจิ เทพเจ้าแห่งผืนนา นอกจากนี้ยังมีการบูชาเทพเจ้าแห่งปีใหม่ เทพเจ้าแห่งเตาไฟ เทพอะบิซุ และเทพอะโอะโกะกุด้วย เป็นต้น สะท้อนให้เห็นว่าความเชื่อพื้นบ้านของคนญี่ปุ่นนั้นมีหลากหลาย คนญี่ปุ่นไม่ได้ยึดติดกับการนับถือเทพองค์ใดองค์หนึ่งโดยเฉพาะ

เทพเจ้าองค์เดียวกันสามารถสิงสถิตยในที่ต่าง ๆ กันได้ แต่เปลี่ยนชื่อเรียกตามสถานที่ที่สิงสถิตยหรือตามหน้าที่ และเทพเจ้าที่มีหน้าที่ต่างกันก็อาจจะสิงสถิตยอยู่ในที่เดียวกันได้ยกตัวอย่างความเชื่อเกี่ยวกับเทพแห่งผืนนาและเทพเจ้าแห่งภูเขา เมื่อถึงเวลาไถดินครั้งแรกสำหรับนาดำในฤดู

ใบไม้ผลิ ชาวนา ก็เชื่อว่าเทพเจ้าแห่งผืนนาจะมายังนาข้าวเพื่อปกป้องคุ้มครองข้าว หลังจากชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จในฤดูใบไม้ร่วง ชาวนา ก็เชื่อว่าเทพเจ้าแห่งผืนนาจะกลับคืนสู่ภูเขา และกลายเป็นเทพเจ้าแห่งภูเขา เทพเจ้าแห่งผืนนาและเทพเจ้าแห่งภูเขา ยังสัมพันธ์กับวิญญาณบรรพบุรุษด้วย ยะนะกิตะ คุนิโอะ (Yanagita Kunio, quoted in Nobutaka, 1998, p.17) ผู้วางรากฐานคติชนวิทยาในญี่ปุ่น ได้กล่าวว่า โดยแท้จริงแล้วเทพเจ้าแห่งผืนนาและเทพเจ้าแห่งภูเขา ก็คือวิญญาณบรรพบุรุษ นั่นเอง

ในขณะเดียวกันเทพเจ้าองค์หนึ่งอาจมีหลายหน้าที่ได้ เช่น เทพอินะริ เทพอินะริในความหมายเดิมเป็นเทพเจ้าแห่งการเกษตรผู้นำเมล็ดข้าวมาให้แก่มนุษย์ ในการเพาะปลูกข้าวชาวนาจึงมีการประกอบพิธีกรรมบูชาแก่เทพอินะริเพื่อขอให้เก็บเกี่ยวข้าวได้ผลดี เทพอินะริจึงมีความสำคัญสำหรับชาวนาในฐานะเทพแห่งความอุดมสมบูรณ์ นอกจากชาวนาแล้ว เทพอินะริยังมีความสำคัญสำหรับพ่อค้าและนักธุรกิจในฐานะที่เป็นเทพแห่งความมั่งคั่งและความโชคดี พวกเขาพ่อค้าและนักธุรกิจเชื่อว่าเทพอินะริจะทำให้การค้าเจริญมั่งคั่ง ศาลเจ้าอินะริจึงเป็นศาลเจ้าหนึ่งที่ได้รับการเคารพบูชามากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่พ่อค้า ความเชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าของคนญี่ปุ่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า คนญี่ปุ่นได้ปรับความเชื่อพื้นบ้านให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนไปได้ โดยสร้างหน้าที่ใหม่ให้แก่เทพเจ้าองค์เก่า ทำให้เกิดเทพเจ้าองค์ใหม่ที่เหมาะกับสภาพแวดล้อมของญี่ปุ่น

พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการเพาะปลูกข้าว

ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ เกิดขึ้นเนื่องจากมนุษย์พยายามที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ที่มนุษย์ไม่สามารถอธิบายได้ในชีวิตประจำวัน เมื่อมนุษย์มีความเชื่อก็ย่อมมีการกระทำบางสิ่งบางอย่างที่สอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องนั้น อันสะท้อนให้เห็นในรูปของพิธีกรรม พิธีกรรมเป็นการกระทำทางสัญลักษณ์ มีนัยยะของความเชื่อในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีแบบแผน เป็นการกระทำที่ซ้ำ ๆ กัน และเป็นรูปแบบเดียวกัน (Kottak, 1991 ; Bates, 1966) เมื่อชาวนามีความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าเกี่ยวกับข้าว ชาวนามีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าวต่าง ๆ มากมาย เพื่อขอให้เก็บเกี่ยวข้าวได้อุดมสมบูรณ์ ในรอบปีหนึ่ง ๆ ชาวนาจะมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าว ดังนี้

1. พิธีกรรมก่อนการเพาะปลูก

ในการเพาะปลูกข้าว ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่มีส่วนช่วยให้ต้นข้าวเจริญเติบโตงอกงามคือ ธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อม เช่น น้ำ ก่อนที่ชาวนาจะเพาะปลูกข้าว ชาวนาจึงมีการทำพิธีกรรมเพื่อบูชาเทพเจ้าแห่งน้ำ พิธีกรรมที่สำคัญคือ พิธีขอฝน

พิธีขอฝน หรือ พิธีอะมะโงะอิ (Amagoi)

เมื่ออากาศแห้งแล้วเป็นเวลานาน ชาวนาในหลาย ๆ พื้นที่ของญี่ปุ่นจะมีการประกอบพิธีขอฝน หรือ พิธี “อะมะโงะอิ” (Amagoi) ชาวนามีพิธีขอฝนหลายวิธีแตกต่างกันตามท้องถิ่น ในบางท้องถิ่น ชาวนาจะฆ่าและตัดศีรษะม้าหรือวัวตัวผู้ และโยนใส่ลำธารพร้อมกับการสวดอ้อนวอนขอให้ฝนตก ในบางท้องถิ่น ชาวนาอาจจะมาชุมนุมกันที่ศาลเจ้าและสวดมนต์อ้อนวอนเพื่อขอให้ฝนตกหรืออาจจุดไฟบนภูเขา ในบางท้องที่ ชาวนาจะสวดมนต์อ้อนวอนต่อมังกรที่ทำด้วยฟางข้าวเพื่อขอให้ฝนตก เพราะเชื่อว่ามังกรสัมพันธ์กับฝน หรือการสวดมนต์อ้อนวอนต่อ “อะมะโงะอิ จิโสะ” (Amagoi Jizo) ซึ่งเป็นรูปปั้นหิน นอกจากนี้ในพิธีกรรมชาวนาอาจจะมีการก่อกองไฟขนาดใหญ่ และมีการรำขอฝนถวายเพื่อเอาใจเทพเจ้าแห่งน้ำ ซึ่งชาวนาเชื่อว่าจะคลบบันดาลให้ฝนตกได้ คนญี่ปุ่นเรียกการเดินรำขอฝนนี้เรียกว่า “อะมะโงะอิ โอะโตะริ” (Amagoi-odori) อย่างไรก็ตามถ้าฝนตกหนักและเป็นอันตรายต่อต้นข้าว ชาวนาจะมีการทำพิธีกรรมสวดอ้อนวอนขอให้ฝนหยุดตก ในการทำพิธีขอฝนนอกจากจะทำก่อนการเพาะปลูกข้าวแล้ว ถ้า น้ำที่ใช้สำหรับการเพาะปลูกข้าวมีปริมาณไม่เพียงพอ ชาวนาอาจจะจัดพิธีขอฝนขึ้นหลังจากการย้ายต้นกล้าข้าวด้วย (Sakai, Vol.1, 1949, p.81) (Hirayama, 1963, p.69)

2. พิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อการเจริญเติบโตและความอุดมสมบูรณ์ของต้นข้าว

พิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อการเจริญเติบโตและความอุดมสมบูรณ์ของต้นข้าว เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงของการเพาะปลูกข้าว เพื่อขอให้การเพาะปลูกข้าวดำเนินไปด้วยดี พิธีกรรมหลัก ๆ ที่จัดขึ้นในช่วงของการเพาะปลูก ได้แก่

พิธีมินะงุชิ มะทซุริ (Minaguchi Matsuri)¹⁷

ก่อนหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวในแปลงเพาะต้นกล้าในฤดูใบไม้ผลิ ชาวนาจะแช่เมล็ดพันธุ์ข้าวในน้ำให้ชุ่ม ซึ่งชาวนาเรียกน้ำที่แช่เมล็ดพันธุ์ข้าวนี้ว่า “วะกะมิซุ” (wakamizu)¹⁸ ชาวนาจะเริ่มหว่านเมล็ดข้าว หลังจากที่ชาวนาจัดพิธีกรรมเชื้อเชิญเทพเจ้าแห่งผืนนาให้มายังบ้านของตนแล้วในเขตโทโฮกุ (tohoku) ชาวนาเรียกดอกโคะบุชิ (kobushi)¹⁹ ว่า “ทะเนมะกิ-สะกุระ” (tanemaki-zakura) ซึ่งหมายถึง

¹⁷ มะทซุริ (matsuri) หมายถึง เทศกาล

¹⁸ วะกะมิซุ (wakamizu) หมายถึงน้ำแรกในฤดูใบไม้ผลิ คนญี่ปุ่นเชื่อว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์ในสมัยเฮอันขุนนางในราชสำนักจะโปรองรับน้ำในเช้าวันแรกของฤดูใบไม้ผลิ และถวายน้ำนั้นให้แก่จักรพรรดิ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม ต่อมาวะกะมิซุ หมายถึง น้ำแรกที่ตกในวันขึ้นปีใหม่ ซึ่งคนทั่วไปสามารถนำน้ำนั้นมาใช้ได้ ในบางท้องถิ่น คนญี่ปุ่นนำวะกะมิซุมาใช้ทำโมะชิ บ้างก็ใช้ปรุงอาหาร ว่ากันว่าวะกะมิซุนั้นมีพลังสามารถขับไล่สิ่งชั่วร้ายได้

¹⁹ ดอกโคะบุชิ (kobushi) คือ ดอก magnolia ชนิดหนึ่ง เป็นไม้ใหญ่ชนิดหนึ่ง ดอกขาว ชมพู ม่วงพวงกลมหนา

หมายถึงดอกซากุระที่บานสะพรั่งในช่วงของการหว่านเมล็ดข้าว ในทางปฏิบัติชาวนาจะเริ่มหว่านเมล็ดข้าวเมื่อดอกไม้เด้งออกดอก ส่วนในเขตคิวชู (Kyushu) ชาวนาจะหว่านเมล็ดข้าวเมื่อนกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ลาร์ค” (lark)²⁰ เริ่มร้องเพลง (Hirayama, 1963, pp.61-62) แสดงให้เห็นว่าชาวนานั้นผูกพันกับธรรมชาติ ชาวนาจะเพาะปลูกข้าวโดยสังเกตจากการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ และพฤติกรรมของสัตว์ที่อยู่ในธรรมชาติ

หลังจากหว่านเมล็ดข้าวลงในแปลงเพาะต้นกล้าแล้ว ชาวนาก็จะมีการประกอบพิธีกรรมที่คั่นนาข้าวเพื่อเคารพสักการะเทพเจ้าแห่งผืนนา พิธีกรรมนี้มีชื่อเรียกว่า “มินะกุชิ มะทซุริ” (minakuchi matsuri) โดยชาวนาจะกองโคลนที่คั่นนา มีการวางดอกไม้และปักกิ่งไม้ตรงคั่นนาและถวายเป็นข้าวคั่ว หรือ ยะกิโงะเมะให้แก่เทพเจ้าแห่งผืนนา

อาหารที่สำคัญในพิธีกรรมมินะกุชิคือ ข้าวคั่ว หรือ “ยะกิโงะเมะ” (yakigome) โดยปกติผู้ประกอบพิธีกรรมจะมีส่วนร่วมในการรับประทานอาหารที่ใช้ถวายในพิธีกรรม อย่างไรก็ตาม ชาวนาที่ประกอบพิธีกรรมนี้มักจะไม่รับประทานข้าวคั่วที่ถวายในพิธีกรรม แต่จะแบ่งให้เด็ก ๆ ในหมู่บ้าน ส่วนข้าวคั่วที่เด็ก ๆ ทำหกลงบนพื้นขณะรับประทานอาหารก็ให้เป็นอาหารแก่นกและกา (Hirayama, 1963, p.63 ; Taryo, 1984, pp.20-22) จะเห็นได้ว่า การถวายเป็นข้าวคั่วให้แก่เทพเจ้าแห่งผืนนาในพิธีมินะกุชินั้น มีเหตุผลในการกระทำด้วย ในหลายพื้นที่ชาวนาจัดพิธีกรรมนี้ขึ้นเพื่อชักจูงนกและกาให้มากินข้าวคั่ว แทนการกัดกินเมล็ดข้าว วิธีนี้จึงเป็นการปกป้องต้นกล้าที่กำลังเจริญเติบโตไม่ให้ถูกนกกากัดกิน การปฏิบัติเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า การถวายเป็นข้าวคั่วในพิธีกรรมมินะกุชินั้นยังมีความหมายทางพิธีกรรมในการขอให้พืชผลอุดมสมบูรณ์ด้วย

นอกจากนี้การประกอบพิธีมินะกุชิในบางพื้นที่ ชาวนาจะปักกิ่งไม้ไว้ตรงกลางนาข้าวโดยไม่มีการทำเครื่องหมายใด ๆ บนกิ่งไม้เลย ในเขตเนงะโนะ (Nagano-ken) ชาวนาเรียกกิ่งไม้นี้ว่า “ทะนันโบะ” (tanambo) ซึ่งหมายถึงที่นั่งสำหรับเทพเจ้าแห่งผืนนา ในเขตฟูกูชิมะ (fukushima-ken) ชาวนาเรียกกิ่งไม้ที่ถวายเป็นว่า “นะเอะ-มิ-ดะเกะ” (nae-mi-dake) ในบางพื้นที่ชาวนาจะปักกิ่งต้นเกาลัดในนาข้าวและประดับตกแต่งด้วยดอกไม้ตามฤดูกาล ชาวนาเชื่อว่ากิ่งไม้ที่ปักนั้นเป็นสัญลักษณ์ของการปรากฏตัวของเทพเจ้าแห่งผืนนา ในเขตโทโฮกุ (Tohoku) ชาวนาเชื่อว่ากิ่งไม้นั้นเป็นสัญลักษณ์ของต้นกล้าที่ถวายแก่เทพเจ้า ซึ่งเรียกว่า “นะเอะ-จิรุชิ” (nae-jirushi) ซึ่งเป็นเครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์แห่งผืนนา (Hirayama, 1963, p.62, p.67)

อย่างไรก็ตามทุกวันนี้กิ่งไม้ที่ปักกลางนาข้าวนี้เป็นเพียงกิ่งไม้ที่ใช้สำหรับวัดการเจริญเติบโตของต้นกล้า หลังจากหว่านเมล็ดข้าว ชาวนามีข้อห้ามไม่ให้สัมผัสกับต้นกล้าที่กำลังเจริญเติบโตเป็น

²⁰ ลาร์ค (lark) เป็นนกขนาดเล็กชนิดหนึ่งมีสีเหลือง ร้องเพลงเพราะ

เวลา 33 วัน ชาวนาเชื่อว่าผู้ที่ละเมิดข้อห้ามนี้ สายตาจะเสีย เมื่อช่วง “นะเอะ-อิมิ” (nae-imi) ซึ่งหมายถึง ช่วงระยะเวลาที่ห้ามจับต้นกล้าข้าวฝ่ายพันไป ชาวนาจึงจะทำการย้ายต้นกล้า ในการดำนาชาวนาจะเริ่ม ไถดินที่นาข้าวสำหรับเตรียมดินปักดำ มีการใส่ปุ๋ย ทำเชือกกันน้ำให้แข็งแรงขึ้น และวิดน้ำเข้านาข้าว ต่อจากนั้นก็เป็นการดำนา (Hirayama, 1984, p.63) จะเห็นได้ว่าข้อห้ามในการสัมผัสต้นกล้าเป็นเวลา 33 วันของชาวนา หลังจากการหว่านเมล็ดข้าว ก็เป็นความเชื่อที่มีเหตุผลด้วยเช่นกัน เพราะต้นกล้าข้าวกำลัง อยู่ในช่วงเจริญเติบโต จึงไม่ควรจะถูกสัมผัส การจับต้องต้นกล้าในช่วงนี้ อาจทำให้ต้นกล้าได้รับความ กระแทกกระเทือน และไม่เจริญงอกงามเท่าที่ควรได้

พิธีย้ายต้นกล้าหรือพิธีทะ-อุเอะ (Ta-ue)

การย้ายต้นกล้าหรือ “ทะ-อุเอะ” (Ta-ue) ถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในการปลูกข้าว พิธีย้ายต้นกล้าถือเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าวที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของปี ซึ่งสัมพันธ์กับการใช้แรงงาน ในการย้ายต้นกล้า ²¹ นักวิชาการบางคนเชื่อว่า ก่อนชาวนาเพาะปลูกข้าวแบบนาหลุม ชาวนามีการเพาะ ปลูกข้าวแบบหว่านเมล็ดข้าวในนาข้าวโดยตรงมาก่อน การย้ายต้นกล้าจึงน่าจะเป็นวิธีเพาะปลูกข้าวที่มี อายุอย่างน้อย 1,500 ปี

การย้ายต้นกล้าเป็นงานที่ต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในหมู่บ้านมาก ในการย้าย ต้นกล้าจะมีหัวหน้าของกลุ่มแรงงานเป็นผู้นำ ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เมื่อถึงฤดูย้ายต้น กล้า หัวหน้าแรงงานจะเรียกชาวบ้านมาชุมนุมเพื่อขอแรงในการย้ายต้นกล้า ในขณะเดียวกันหัวหน้ากลุ่ม แรงงานนี้ก็จะมักจะเป็นประธานในการประกอบพิธีกรรมเพื่อถวายแก่เทพเจ้าแห่งผืนนาด้วย พิธีย้ายต้นกล้า นี้จะมีลักษณะคล้ายคลึงกับกิจกรรมทางศาสนาของหมู่บ้านที่ดำเนินงานเป็นองค์กรของชุมชน สันนิษฐาน ว่ามูลเดิมขององค์กรชุมชนสำหรับการย้ายต้นกล้าในเขตโทโฮกุ (Tohoku) และเขตโฮกุริกุ (Hokuriku) นั้น ดำเนินงานโดยเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ซึ่งเป็นหัวหน้าของกลุ่มเครือญาติและหัวหน้าชาวนา เป็นผู้ มี อำนาจควบคุมชาวนาเกือบทุกอย่างทั้งอาหาร เสื้อผ้า และที่อยู่อาศัย ชาวนาประเภทนี้ได้แก่ พวก “นะโงะ” (nago) และ “ฮิกัน” (hikan) ²² (Hirayama, 1963 ; Goedertier, 1968, p.80, pp.192-193) ในหลาย ๆ

²¹ ในอดีตพิธีทะ-อุเอะหรือพิธีย้ายต้นกล้า เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ทะ-ทซูกิ (Sa-tsuki) เนื่องจากโดยทั่วไปชาวนามีการดำนาใน ราวเดือนพฤษภาคม ทะ-ทซูกิ (Sa-tsuki) เป็นชื่อเก่าของเดือนพฤษภาคม คำว่า “ทะ-อุเอะ” แปลตามตัวอักษรหมายถึง การดำนาข้าว ซึ่งสื่อความถึงการใช้แรงงานในการดำนาและสัมพันธ์กับพิธีกรรม อย่างไรก็ตามในสมัยกลางที่ชนชั้นผู้ ปกครองควบคุมการใช้แรงงานในการปลูกข้าวของชาวนา ทำให้ชาวนาได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมข้าวน้อยลง ในบาง ท้องถิ่น ชาวนาจัดเทศกาลทะ-อุเอะ แยกออกจากการเพาะปลูกข้าวจริง ๆ

²² นะโงะเป็นชาวนาที่ทำงานให้แก่เจ้าของที่ดิน มีสถานะไม่ต่างไปจากทาส เพราะอาหาร การแต่งกายและที่อยู่อาศัยของ นะโงะขึ้นอยู่กับเจ้าของที่ดิน เป็นชาวนามีสถานภาพต่ำกว่า

กรณีชาวนาจะไม่ได้รับอนุญาตให้ไปย้ายต้นกล้าในที่นาของตน จนกว่าชาวนาจะช่วยกันย้ายต้นกล้าในที่นาของเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ให้เสร็จสิ้นเสียก่อน

ในบริเวณแถบภูเขาเซตซุโงกุ (Chugoku) แม้ว่ากลุ่มแรงงานจะเปลี่ยนแปลงและสูญหายไป แต่ชาวบ้านทั้งหมดหรือกลุ่มคนมากกว่า 10 ครอบครัวก็ได้รวมกลุ่มช่วยกันย้ายต้นกล้า ผู้นำของกลุ่มย้ายต้นกล้านี้เรียกว่า “ซะเงะ” (sage) ซึ่งต้องเป็นผู้ที่มีความชำนาญในย้ายต้นกล้าและเป็นผู้ที่ขับโคลงในพิธีกรรมได้ดี โดยเขาจะถือกิ่งซะเงะ (sage) ไว้ในมือ นำร้องเพลงทะ-อุเอะ (ta-ue) ซึ่งประกอบด้วยโคลงมากมายนับร้อย แรงงานแบ่งออกเป็นทะอุโดะ (taudo) ซึ่งหมายถึงชาวบ้านทั่วไปที่เข้าร่วมในพิธีย้ายต้นกล้า มีทั้งงานหญิงและแรงงานชายมาชุมนุมกัน ในการย้ายต้นกล้าผู้ชายจะมีหน้าที่ไถดิน ปรับพื้นดิน ขนย้ายและแจกจ่ายต้นกล้าข้าว ส่วนผู้หญิงจะทำหน้าที่ปักดำ ชาวนาเชื่อว่าแรงงานศักดิ์สิทธิ์ในพิธีย้ายต้นกล้านั้นเป็นแรงงานหญิง แรงงานหญิงในพิธีย้ายต้นกล้านี้เรียกว่า “ซะ-โอะโทะเมะ” (sa-otome) ในพิธีย้ายต้นกล้าผู้หญิงจะสวมเสื้อผ้าตัวใหม่ มีผ้าสีขาวโพกที่ศีรษะ และมีเชือกผ้าสีแดงคาดเอว นอกจากนั้นยังมีชาวนาบางคนเป่าขลุ่ยและตีฆ้องกลองที่ขอบนาข้าว การย้ายต้นกล้าจะราบรื่นขึ้นอยู่กับความสามารถของซะเงะ (sage) หรือหัวหน้ากลุ่มแรงงานในการประสานความร่วมมือของชาวนาจำนวนมาก (Hirayama, 1963, pp.63-66)

พิธีย้ายต้นกล้าเริ่มต้นเมื่อชาวบ้านได้ทำการต้อนรับเทพ “ซัมบะชิ” (Sanbai-sama) ซึ่งถือเป็นเทพเจ้าแห่งผืนนา หลังจากชาวนาถอนต้นกล้าข้าวออกจากแปลงเพาะต้นกล้าเสร็จสิ้นแล้ว ชาวนาจะทำเซ็งดินในนาข้าวหรือกองโคลนที่คันนา และปักกิ่งไม้ตรงคันนา ก่อนที่ชาวนาจะถวายเป็นต้นกล้าข้าว 3 ต้นที่แทนบุษบาบรรพบุรุษ ชาวนาจะมีการร้องเพลงสรรเสริญต้อนรับเทพ “ซัมบะชิ” (Sanbai-sama) โดยเนื้อเพลงจะสดุดีการกระทำของเทพเจ้า เมื่อถึงเวลาเที่ยงก็จะมีกลุ่ม “โอะนะริ” (onari) ซึ่งเป็นหญิงสาวพรหมจรรย์ที่เข้าร่วมในการประกอบพิธีกรรม แต่งกายด้วยชุดสวยงาม และเดินถืออาหารศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ถวายเป็นเทพมาให้แก่ชาวนาต้อนรับ

ในมื้ออาหารนั้นมักมีปลาด้วยเสมอเป็นธรรมเนียม อันสื่อความหมายถึงปลาเป็นอาหารทางพิธีกรรมดั้งเดิม เนื่องจากเป็นอาหารที่ใช้ถวายเป็นเทพเจ้าในระยะแรก หรืออาจจะก่อปรักกับความเชื่อตามชินโต ไม่ใช่พุทธศาสนา ในการถวายเป็นปลาให้แก่เทพเจ้าชาวนานิยมถวายเป็นปลาทั้งตัวรวมทั้งหัว ครีบและหาง ส่วนเนื้อร้องและทำนองของเพลงที่ใช้ในพิธีย้ายต้นกล้าจะเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และเมื่อถึงเวลาบ่าย จังหวะของเพลงก็จะเร็วขึ้น โดยทั่วไปถ้าเป็นกลุ่มแรงงานขนาดใหญ่ก็สามารถดำเนินให้เสร็จสิ้นภายในหนึ่งวัน เมื่อชาวนาดำเนินเสร็จ ชาวนา ก็จะร้องเพลงส่งเทพ “ซัมบะชิ” (Sanbai-sama)

อย่างไรก็ตามเมื่ออำนาจของครอบครัวหลัก ซึ่งเป็นครอบครัวของหัวหน้าชาวนาเสื่อมถอยลง ครอบครัวสาขาและชาวนากลุ่มเล็ก ๆ ได้เป็นอิสระมากขึ้น กิจกรรมในการผลิตและกิจกรรมทาง

ศาสนาของหมู่บ้านก็ได้เปลี่ยนจากกิจกรรมแบบชุมชนมาเป็นกลุ่มแรงงานระหว่างแต่ละครอบครัว การเปลี่ยนแปลงนี้ ปรากฏให้เห็นเด่นชัดเมื่ออำนาจของขุนนางฟิวด้ลในสมัยกลางเกิดขึ้น ยิ่งกว่านั้นชาวนา กลุ่มเล็ก ๆ ซึ่งเป็นอิสระใหม่ เช่น ชาวนาที่จำเป็นต้องช่วยเหลือเฉพาะในเวลาที่ต้องการแรงงานจำนวนมาก เช่น ในช่วงดำนา ถ้ากลุ่มชาวนาจำนวนน้อยซึ่งเป็นสมาชิกในครอบครัวก็อาจจะใช้เวลามากกว่าหนึ่งวัน เพื่อดำนา (Hirayama, 1963, pp.63-66)

ดังนั้นการประกอบพิธีย้ายต้นกล้าให้เสร็จสิ้นภายในหนึ่งวันจึงมีลดน้อยลง พิธีกรรมหลัก ๆ มีเพียง 2 ขั้นตอนคือ พิธีเริ่มต้นและพิธีเสร็จสิ้นการดำนา รูปแบบของพิธีย้ายต้นกล้าที่แพร่หลายมากที่สุดในญี่ปุ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทคือ พิธี “ซะ-โอะริ” (sa-ori) เมื่อมีการย้ายต้นกล้าข้าวไปปลูกในนาข้าว และพิธี “ซะโนะโบะริ” (sanobori) เมื่อการดำนาเสร็จสิ้น (Hirayama, 1963, pp.63-66)

พิธี “ซะ-โอะริ” (sa-ori)

พิธีซะโอะริเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงการย้ายต้นกล้า คำว่า “ซะ” (sa) หมายถึง “เทพเจ้าแห่งผืนนา” ส่วนคำว่า “โอะริ” (ori) หมายถึง “การลงนา” ดังนั้น “ซะ-โอะริ” (sa-ori) จึงหมายถึงพิธีที่ชาวนาอัญเชิญเทพเจ้าแห่งนาข้างให้ลงมาจากภูเขา (Hirayama, 1963, p.66-67) พิธี “ซะ-โอะริ” ยังเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ซะ-บิระกิ” (sa-biraki) และ “วะซะ-อุเอะ” (wasa-ue) ทั้งสองคำนี้สื่อความถึงการ “ดำนา” หลังจากชาวนา ก็เริ่มทำการย้ายต้นกล้าข้าว ในทางภาคตะวันออกของญี่ปุ่นชาวนาจัดพิธี “ซะ-โอะริ” ในวันที่ 33 หลังจากประกอบพิธี “มินะกุชิ” (minakuchi matsuri) (เมื่อข้อห้ามในการสัมผัสกับต้นกล้าสิ้นสุดลง) ชาวนาจะดำนาให้เสร็จภายในวันเดียว

พิธีซะโนะโบะริ (sanobori)

เมื่อชาวนาดำนาเสร็จ ชาวนาจะมีการประกอบพิธีกรรมซะโนะโบะริ ซึ่งมีชื่อหลายชื่อแตกต่างกันตามท้องถิ่น อาทิเช่น “ซะโนะโบะริ” (sanobori) และ “ซะนะบุริ” (sanaburi) อันสื่อความถึงเทพเจ้ากลับไปยังภูเขา ในพิธีกรรมนี้ชาวบ้านก็จะตกแต่งหรือถวายต้นกล้าข้าวด้วยเหมือนกับที่กระทำในพิธี “ซะ-โอะริ” (sa-ori) พิธีกรรมนี้มักจะจัดขึ้นหน้าแท่นบูชาภายในบ้าน และชาวบ้านที่มาร่วมในการย้ายต้นกล้าก็จะได้รับเชิญให้มาร่วมฉลองแสดงความยินดี “ซะ-โอะโทะเมะ” (sa-otome) จะได้รับที่นั่งเป็นเกียรติในงานเลี้ยงนี้ เพราะว่าผู้หญิงเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในพิธีย้ายต้นกล้า มีคำอธิบายหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า การปฏิบัติเช่นนี้มีพื้นฐานมาจากความคิดเก่า ๆ ที่เปรียบเทียบอุดมสมบูรณ์ของผู้หญิงเสมอกับความอุดมมั่งคั่งของดิน ตามธรรมเนียมเก่าแก่ได้ระบุว่ามิพระผู้หญิงในสมัยโบราณ (priestess) เป็นประธานในพิธีการปลูกข้าว (Kurata, 1944, pp.184-187, quoted in Hirayama, 1963, p.67-68)

พิธีชะโนะโบะริจะจัดขึ้น 2 ครั้ง พิธีกรรมหนึ่งจัดขึ้นในกลุ่มเพื่อนบ้านที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ส่วนอีกพิธีกรรมหนึ่งจัดขึ้นโดยทุกครัวเรือนในหมู่บ้านในวันที่กำหนดขึ้น ในบางตำบลทั้งสองพิธีกรรมจัดขึ้นในวันเดียวกัน ในขณะที่ในตำบลอื่น ๆ ทำพิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง และในบางที่ก็อาจจะไม่มีพิธีกรรมเลย ถ้าดูในแง่ของการกระจายทางภูมิศาสตร์ จะพบว่าพื้นที่ที่จัดพิธี “ชะโนะโบะริ” (sanobori) โดยหมู่บ้านทั้งหมดนั้นได้ล้อมรอบสถานที่จัดงานพิธีกรรม 2 ครั้ง เป็นเหตุผลว่าทำไมพิธี “ชะโนะโบะริ” (sanobori) จึงแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบจากรูปแบบดั้งเดิมในการบูชาการจากไปของเทพเจ้าแห่งนาข้าว

ในปัจจุบันนี้ชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ ในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในพิธีกรรม “ชะโนะโบะริ” (sanobori) ที่จัดขึ้นในครอบครัวหลักเท่านั้น เมื่อลูกน้องที่เป็นครอบครัวเล็ก ๆ หรือครอบครัวสาขาที่แยกออกจากครอบครัวหลักมีอิสระ ธรรมเนียมในการจัดพิธีกรรม “ชะโนะโบะริ” (sanobori) ในแต่ละบ้านจึงมีมากขึ้น นำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติของ “ชะโนะโบะริ” ในหมู่บ้านถึงแม้ว่าในบางหมู่บ้านพิธี “ชะโนะโบะริ” ที่จัดขึ้นในบ้านและหมู่บ้านจะมีการเฉลิมฉลองวันเดียวกัน แต่หน้าที่ก็แตกต่างกัน จุดประสงค์หลักของพิธีกรรมที่จัดที่บ้านก็เพื่อส่งอำลาเทพเจ้าโดยการจุดเตรียมถวายอาหารที่แสดงความปิติยินดี ในขณะที่พิธีกรรมที่จัดในศาลเจ้าของหมู่บ้าน ผู้คนจะสวดอ้อนวอนต่อเทพเจ้าเพื่อขอให้ได้ข้าวผลผลิตดี และเพื่อปกป้องคุ้มครองอันตรายจากแมลง และชาวบ้านก็สนุกสนานในวันหยุดร่วมกัน ดังนั้นรูปแบบทั้งสองของพิธี “ชะโนะโบะริ” จึงแตกต่างกัน

พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา

พิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษา เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการบำรุงรักษาต้นกล้าข้าวให้เจริญเติบโตปลอดภัยจากศัตรูพืชต่าง ๆ เช่นนกกา หนอน ที่มากัดกินต้นกล้า เป็นต้น หลังจากการย้ายต้นกล้านั้นสุดลง ชาวบ้านก็จะทำการกำจัดวัชพืชในนาข้าวในช่วงฤดูร้อน ซึ่งต้องใช้แรงงานหนักและจำเป็นต้องทำซ้ำ 2 หรือ 3 ครั้ง โดยชาวบ้านจะพยายามเก็บรักษาน้ำในนาให้อยู่ในระดับที่เหมาะสมและมีการประกอบพิธีกรรมและกล่าวคาถาปกป้องต้นข้าวจากการทำลายของแมลงและจากลมพายุ

ในสมัยโบราณเชื่อกันว่า คำสาปของวิญญาณชั่วร้ายมีผลต่อการปรากฏตัวของแมลงที่มาทำลายต้นข้าว มีความเชื่อที่ว่าวิญญาณของผู้ตายซึ่งมีความขุ่นเคืองสามารถเป็นสาเหตุก่อให้เกิดโรคระบาดได้ ซึ่งพบในเอกสารในศตวรรษที่ 17 อันตรายของแมลงร้ายก็เปรียบได้กับพลังอันชั่วร้ายของวิญญาณร้าย ชาวบ้านจะจัดพิธีกรรมเพื่อการบำรุงรักษานี้ในเวลากลางคืนเพื่อขับไล่แมลง มีการทำตุ๊กตาฟาง แล้วนำไปทิ้งไว้ที่ชายแดนของหมู่บ้าน ในขณะที่ชาวบ้านเดินแถวถือตะเกียงไฟไปตามถนน พร้อมด้วยท่อนคาถาดัง ๆ

ในวันแรกของเดือนกันยายน (200 กับหนึ่งวันนับจากเริ่มต้นฤดูใบไม้ผลิ) ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็น “วันปีศาจ” (evil day) เนื่องจากต้นข้าวได้รับความเสียหายของลมแรง ชาวบ้านจะขอร้องให้

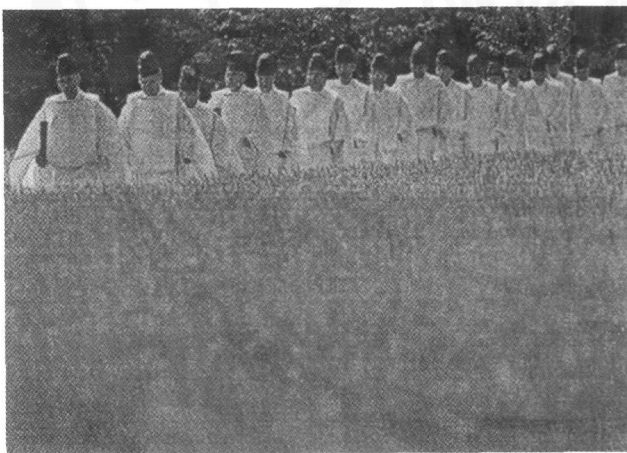
นักบวชของศาลเจ้าและพระในวัดสวดมนต์อันยาวนานและประกอบพิธีกรรมเพื่อปลอบโยนเทพเจ้าแห่งลม ในบางตำบลในฤดูนี้ชาวนาจะไปทำนอกร้างข้าวและพุดสร้อยธัญต้นข้าว เพื่อเร่งให้ต้นข้าวเจริญเติบโตและกล่าวคาถาให้ต้นข้าวออกรวง (Hirayama, 1963,p.69)

นอกจากนี้ในหลาย ๆ พื้นที่จะมีพิธีขับไล่เนก หรือ “โทะริ-โอะริ” (tori-oi) จะจัดขึ้นประมาณวันที่ 14 หรือ 15 มกราคม เป็นพิธีขับไล่เนกที่มากัดกินผลผลิตของพวกเขา โดยเฉพาะเด็ก ๆ จะชื่นชอบพิธีนี้มาก พวกเขาจะล้อมรอบทุ่งนา และร้องเพลงขับไล่เนกหรือเพลง “โทะริ-โอะริ” ด้วยความเชื่อว่าจะสามารถขับไล่เนกที่มาทำลายต้นข้าวได้

พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยวและเฉลิมฉลองผลผลิต

พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยวและเฉลิมฉลองการผลผลิต เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงการเก็บเกี่ยว ซึ่งสามารถแบ่งพิธีกรรมออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ พิธีกรรมที่ทำก่อนการเก็บเกี่ยว และพิธีกรรมที่ทำหลังจากการเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้น

พิธีเก็บเกี่ยว หรือ “โฮะ-คะเคะ” (ho-kake)

งานเฉลิมฉลองทุ่งข้าวก่อนฤดูการ
เก็บเกี่ยวของลัทธิชินโต

พิธีกรรมที่จัดขึ้นในช่วงเริ่มต้นการเก็บเกี่ยวเรียกว่า “โฮะ-คะเคะ” (ho-kake) ก่อนที่ถึงการเก็บเกี่ยว ชาวนาจะเกี่ยวรวงข้าวจำนวนเล็กน้อยถวายแก่เทพเจ้า และถวายข้าวคั่ว ซึ่งทำมาจากข้าวที่เก็บเกี่ยวใหม่ ๆ สำหรับการ จัดพิธีกรรมจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับท้องถิ่น ในบางท้องถิ่นชาวนาอาจจัดพิธีเก็บเกี่ยวขึ้นในวันแรกของเดือนสิงหาคม หรือในช่วงเวลาจัดพิธีกรรมปัดเป่าแรงลม (the wind-placating ritual) ในบางท้องถิ่นพิธีนี้ในวันฉินนิชิ (shanichi)²³ ของฤดูใบไม้ร่วง หรือในวันแรก

²³ Shanichi เกิดขึ้น 2 ครั้งในหนึ่งปี คือ ในวันที่มีกลางวันกลางคืนเท่ากันในช่วงฤดูใบไม้ผลิ หรือที่เรียกว่า “วสันตวิษุวัต” (vernal equinox) ประมาณวันที่ 21 มีนาคม และวันที่ 22 หรือ 23 กันยายน หรือที่เรียกว่า “ศารทวิษุวัต” (autumnal equinox) และมักจะอยู่ในช่วงวันที่เรียกว่า tsuchi-no-e ซึ่งหมายถึงพื้นดินหรือพื้นโลก (earth) ในมุมมองของคนมีอายุ เนื่องจากเข้าใจกันว่า shanichi เป็นวันของพื้นโลก ในวันที่จึงมีการจัดการเทศกาลสำหรับเทพเจ้าแห่งพื้นโลก ยิ่งกว่านั้น

ที่ชาวนาลงมือเกี่ยวข้าว เทพเจ้าที่ได้รับการบูชาก็คือเทพเจ้าเกี่ยวกับข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทพเจ้าแห่งผืนนา เพื่อแสดงความขอบคุณที่ดลบันดาลข้าวให้แก่ชาวนา ในปัจจุบันคนญี่ปุ่นจะมีธรรมเนียมถวายพืชผลอันแรกที่เก็บเกี่ยวได้ให้แก่เทพเจ้าแห่งผืนนาแล้วคนญี่ปุ่นยังถวายให้แก่เทพเจ้าแห่งภูเขา เทพเจ้าประจำหมู่บ้าน ที่แทนบูชาของครอบครัว และที่ป้ายบูชาของบรรพบุรุษอีกด้วย ชาวนายังนับถือเทพเจ้าแห่งผืนนาเป็นเทพประจำหมู่บ้านและเป็นเทพประจำบรรพบุรุษด้วย (Hirayama, 1963, p.70)

พิธีมัดข้าวเพื่อนำไปถวายเทพเจ้า
ในศาลเจ้า

พิธีเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวหรือพิธีคะริอะเงะ มะทซ์ซุริ (Kariage matsuri)

เมื่อชาวนาเก็บเกี่ยวเสร็จสิ้น ชาวนามีการจัดพิธีกรรม “คะริอะเงะ มะทซ์ซุริ” (Kariage matsuri) บริเวณกองเนินรวงข้าว แต่ในบางท้องถิ่น ชาวนาก็มีการจัดพิธีกรรมภายในบ้านมากกว่าข้างนอกบ้าน การจัดพิธีกรรมจึงแตกต่างกันตามท้องถิ่นและภูมิอากาศ ดังนั้นชาวนาจึงมีการจัดพิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยวในช่วงเวลาที่ต่างกันถึงสามครั้ง ซึ่งจะต่างกันตามละติจูดที่ท้องถิ่นนั้นตั้งอยู่ด้วย ชาวนาในเขตโทโฮะกุ (Tohoku) จะเรียกวันที่มีเลข 9 นี้ว่า “ซัน-คุ-นิชิ” (san-ku-nichi)²⁴ โดยชาวนาจะเลือกเอาหนึ่งในสามวันนี้สำหรับประกอบพิธีกรรม โดยปกติพวกเขาจะเลือกวันที่

29

ส่วนชาวนาในเขตคันโต (Kanto area) จะจัดพิธีกรรมในวันที่ 10 เดือนตุลาคมที่เรียกว่า “โทะกัน-ยะ” (tokan-ya) หรือ “จู-ยะ” (ju-ya) ส่วนชาวนาในเขตคันไซ (Kansai area) และในเขตภาคตะวันตกของญี่ปุ่นเรียกวันหมีป่า (wild boar) ในเดือนตุลาคมว่า “อิ-โนะ-โกะ” (i-no-ko) ซึ่งหมายถึงลูกของหมีป่า ในวันนี้จะมีการจัดพิธีกรรมและมีการรับประทานขนมโมะชิในพิธีกรรม ส่วนชาวนาในเขตคิวชู จะจัดพิธีกรรม “คะริอะเงะ มะทซ์ซุริ” (Kariage matsuri) ในวันถัดมา ซึ่งเป็นวันวัว (ox) ในเดือนพฤศจิกายน

shanichi ยังเป็นช่วงเวลาที่สำคัญสำหรับชาวนาและการเพาะปลูกเมล็ดข้าวในฤดูใบไม้ผลิและการเก็บเกี่ยวพืชผลในฤดูใบไม้ร่วงด้วย

²⁴ San-ku-nichi คือวันที่มีเลข 9 สามครั้ง ได้แก่ วันที่ 9, วันที่ 19 และวันที่ 29 ของเดือน 9 ตามปฏิทินแบบจันทรคติ ในจีนวันที่ 9 ของเดือน 9 เป็นวันที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรม

เรียกวันนี้ว่า “ชิโมะ-ทซูกิ มะทซุริ” (Shimo-tsuki matsuri) ซึ่งหมายถึงเทศกาลเดือนพฤศจิกายน (November Festival) (Hirayama, 1963, p.71)

ในเขตคิวชูชาวนาจะมีการบูชาเทพเจ้าข้าว หรือ “เทพ โอะ-อุชิ-ซะมะ” (O-ushi-sama) ซึ่งถือเป็นเทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกด้วย โดยบูชาในวันข้าวหรือ “วันอุชิ” (ushi) ชาวนาจะเก็บเกี่ยวต้นข้าวที่เหลืองตักต่างจากเก็บเกี่ยว แล้วนำกลับไปบ้าน และถวายที่แทนบูชาซึ่งทำจากครกไม้ เครื่องถวายสำคัญที่ขาดมิได้ในพิธีกรรมนี้คือ โมะชิ ซึ่งทำจากข้าวที่เพิ่งเก็บเกี่ยวได้ใหม่ ๆ และผักบางชนิด โดยทั่วไปจะเป็นขนมโมะชิสอดไส้ถั่วแดง รูปแบบดั้งเดิมของการเฉลิมฉลองเทศกาล “อิ-โนะ-โกะ” (I-no-ko) ก็คือการใส่ “โบะตะ-โมะชิ” (bota-mochi) หรือโมะชิสอดไส้ถั่วหวาน ประมาณ “หนึ่งโชะ” (one-sho) ในถ้วย และนำถวายบนครกไม้ ตามธรรมเนียมพื้นบ้านผู้ที่มาร่วมพิธีกรรมจะได้รับประทานขนมโมะชิ แต่ในปัจจุบันชาวนาจัดพิธีกรรมขึ้นภายในครอบครัว จึงมีการมอบโมะชิให้เป็นของขวัญแก่เพื่อนบ้าน

นอกจากนี้ชาวนายังมีพิธีกรรมแสดงการขอบคุณแก่หุ่นไล่กาและเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา ชาวนาจะนำหุ่นไล่กาซึ่งใช้ผูกในฤดูร้อนมาปักไว้ตรงมุมของบ้านเพื่อการเคารพสักการะบูชา การปฏิบัติเช่นนี้สามารถพบเห็นได้ในพิธีกรรม “โทะกัน-ยะ” (tokan-ya) ในเขตนังงะโนะ (Nagano) หุ่นไล่กาเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของเทพเจ้าผืนนา (Hirayama, 1963, pp.71-72 ; Joya, 1964, pp.614-615)